

Björn Wallén

FREDSFOSTRAN

GENOM

FOLKBILDNING

.....>

BILDNINGSKRAFT

.....<

SVENSKA
FOLSKOLANS
VÄNNER

Fredsfostran
genom
folkbildning

ISBN: 978-952-7076-68-2 (pdf)

Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner – volym 245

Layout & pärm: Rabbe Sandelin

Författaren har erhållit bidrag av Otto A. Malms donationsfond

Fredsfostran
genom
folkbildning

Björn Wallén

Innehåll

Inledning: Två freds rörelser växer underifrån.....	9
Essä 1: Krig och fred som spänningsfält för bildningsideal – två olika perspektiv	13
Essä 2: Sju byggstenar för framtidens folkbildning.....	21
Essä 3: Fred genom aktivism och pacifism – Edvin Stenwall.....	35
Essä 4: Hannah Arendt – om våldet och det rättfärdiga kriget	45
Essä 5: Vem kan jag lita på – om tillit, hatprat och hybridkrig	51

Studiematerial 1: Hur kan ideella föreningar integrera fredsfostran?	55
Studiematerial 2: Förebilder och fredsprofiler ¹⁰¹	68
Studiematerial 3: Konsten att bekämpa en diktator	76
Studiematerial 4: Att växa till världsmedborgare	79
Studiematerial 5: Dialogiska metoder inom fredsfostran och ett temaförslag	82
BILAGA: Frågor för studiecirklar och lärande grupper	90
Noter	92

.....>

BILDNINGSKRAFT

bildningskraft.sfv.fi

Björn Wallén är folkbildare och fredsfostrare med passion för det livsvida lärandet nationellt, nordiskt och planetärt. Han har bl.a. fungerat som lärare och direktor på Lärkkulla, retreatledare på Snoan och rektor för Svenska studiecentralen (SFV). *Fredsfostran genom folkbildning* är hans femte publikation.

Tidigare publikationer:

Matts Granö & Björn Wallén: *Bli något eller någon – en finlandssvensk folkbildningsodysseé*. (SFV 2003).

Björn Wallén: *Nordiska initiativ för aktivt medborgarskap utgående från principen om livslångt lärande*.
Justitieministeriets publikationer 1/2005.

Björn Wallén: Essäsamlingen *Utifrån & inifrån* (SFV 2011)
<https://sfv.fi/bok>

Björn Wallén: På finska *Syväsivistys* (VST-FBA 2021)
<https://peda.net/yhdistykset/vst/syvasivistys-verkkojulkaisu>

Inledning: Två freds rörelser växer underifrån

Eftersom krig börjar i människor sinnen, är det i människors sinnen som försvaret av fred måste byggas.

Ur UNESCO-stadgans inledning (1945)¹

Två freds rörelser växer underifrån: samhällsfreden och sinnesfreden. Så ofta växer de upp i olika växthus, utan att kopplas ihop till ett gemensamt ekosystem, där bådas rötter är sammantvinnade av livets väv i människan, gemenskaperna, samhället, planeten.

Samhällsfred och sinnesfred – hur kan de båda trådarna vävas ihop i folkbildande syften och verksamheter? Det är den sammantvinnade tråden i denna publikation.

Innehållet är anpassat för vuxna deltagare, vilket fyller upp en lucka, då material för fredsfostran traditionellt har varit inriktat på barn och unga. Fortfarande behöver våra pedagogiska satsningar prioriteras för att utveckla barnens och ungdomarnas livsfärdigheter, kunskaper och sociala kompetens – de är ju vår framtid.

Grundsynen här är att det är vi vuxna som ställt till det i dagens värld, då behöver också våra inbitna attityder, fördomar och synsätt förändras. Krigstrauman och konflikter fortsätter livet ut och sätter djupa spår över generationer. På samma sätt behöver fredsfostran även ses som en livslång lärande process, som sätter sina spår över generationer.

Dagens hybridkrig utmanar traditionella pedagogiska modeller för fredsfostran, genom att man i hybridkrigföring ofta använder andra medel än konventionella vapen – cyberattacker, politiska påverkanskampanjer, desinformation, störningar i kritisk infrastruktur och forcerad migration över nationsgränser. Lägg ännu till terrorhot som hotar den nationella säkerheten. Hybridkriget inverkar därmed på det mänskliga medvetandet genom att skapa störningar, oro, rädsla och kaos.

Framställningen är inte en akademisk avhandling, utan snarare ett inspirationsmaterial för olika folkbildande aktiviteter – studiecirklar, lärande grupper i skolor, föreningar och organisationer. Referenser till forskning finns, här närmast som stöd och inspiration till dialog. Bokens texter kan med fördel läsas separat och användas som underlag för tematiska samtal och projekt.

Samhällsfred definieras här som fredliga och trygga förhållanden i samhällen som baserar sig på öppna, inkluderande och demokratiska samhällskontrakt, som garanterar allas säkerhet.

I Finland har vi traditionellt talat om samhällsfred vid överenskommelser mellan offentliga, privata och civila aktörer, till exempel i arbetsmarknadsfrågor – men definitionen på samhällsfred är bredare än så.

Samhällsfred hör tätt ihop med tillit, social rättvisa och mänskliga rättigheter. Ett samhälle har lägre nivå på samhällsfreden om

- tilliten till medmänniskorna och samhällsinstitutionerna sviktar.
- makthavarna låter de sociala klyftorna fördjupas och demokratin urholkas.
- medborgarsamhället och de mänskliga rättigheterna trycks tillbaka av autoritära ledare och politisk manipulering.

Ovanstående lista är just de mål som hybridkrigföringen vill uppnå.

Sinnesfrid definieras här som en upplevelse av integritet, inre frid och dialogisk kommunikation där oro, ångest och låga tankar inte dominerar eller definierar människan.

Definitionen av sinnesfrid är delvis lånad av politikern och psykologen Pekka Sauri från hans bok *Mielenrauha levottomassa maailmassa* (Sinnesfrid i en orolig värld), som tillsvidare inte är översatt till svenska.²

Enligt Pekka Sauri bygger sinnesfrid på en optimistisk, eller ännu bättre, hoppfull livsåskådning. Även om sinnesfriden är tillfällig och provisorisk kan människan öva upp sinnesfriden genom dialogisk kommunikation:

”Genom att välja dialogisk kommunikation är den andra parten i samma ställning som jag själv; förutom att vi båda får en chans att redogöra för våra egna synsätt och känsloreaktioner, så ger vi varandra en chans att bli hörda. Förmågan till dialogisk kommunikation kunde kallas bildning.”³

Samhällsfred utan sinnesfrid är en kall, orolig och ängslig fred. Sinnesfrid utan samhällsfred är en bubbla som spricker. Yttre fred och inre frid smälter samman till en helhet genom bildning.

De små stegen till fred och frid börjar med att hitta minsta gemensamma nämnare mellan människor med olika bakgrunder, identiteter, ideologier och världsbilder. Här handlar det om en lång tradition inom nordisk folkbildning, men också om bildningssideal som skapats utanför Norden och Europa.

Vi firar år 2024 som året för Sivistys-Bildning i Finland, med anledning av att Finlands äldsta bildningsorganisation KVS Kansanvalistusseura-Folkupplysningssällskapet (grundat 1874) fyller 150 år⁴. Texterna i *Fredsfostran genom folkbildning* är ett litet bidrag till jubileumsåret.

Ett stort tack till Otto A. Malms stiftelse för stipendium och till Svenska folkskolans vänner (SFV) som publicerat texterna. Tack även till vänner och kolleger som varit bollplank för mina ibland vildvuxna idéer.

Ingå, Västerkulla i november 2024
Björn Wallén

Essä 1: Krig och fred som spänningsfält för bildningsideal – två olika perspektiv

Inledning

En djuplodande insikt inom pedagogikens historia är att krig och fred har varit ett spänningsfält sedan urminnes tider, både i den europeiska bildningstraditionen och i bildningsidéer som fötts på andra kontinenter. I ett spänningsfält rör vi oss på minerad mark, mitt i en ständig kamp mellan konkurrerande bildningsideal, som egentligen alltid haft ett samband till krig och fred.

Vems historia väljer vi att berätta? Varifrån föds de olika perspektiven? Risken är uppenbar att vi ser på begreppet bildning ur ett eurocentriskt perspektiv. Som folkbildare och socialantropolog vill jag gärna lyfta fram kontexten – sammanhanget där idéer för fostran och bildning föds. I dagens komplicerade värld är de sammanhangen inte bara lokala eller nationella, utan i allt högre grad planetära.

Därför väljer jag att efter antikens bildningsfilosofer lyfta fram det afrikanska bildningskonceptet Ubuntu som väcker insikter om andra perspektiv på krig och fred i spänningsfältet mellan bildningsideal. Som exempel tar jag Nelson Mandelas och Desmond Tutus strävan till nationell försoning efter apartheidsystemets fall i Sydafrika. Vilken roll spelade Ubuntu här?

Antiken – ett aktivt eller kontemplativt liv?

Vi börjar med den europeiska bildningsberättelsen från antiken. Den svenska professorn i idéhistoria Anders Burman har skrivit en sammanfattning på uppfostringsidéer och bildningsideal i Europa under 2500 år⁵. Vi börjar vårt idéhistoriska äventyr i det antika Grekland, där två stadsstater – Sparta och Aten – krigade mot varandra på 400-talet f.Kr. under det peloponnesiska kriget med totalt motsatta uppfostringsidéer och bildningsideal:

Spartanernas män uppfostrades i första hand till tuffa krigare, som staten dirigerade genom uppfostran och undervisning. Pojkarna bodde i militärliknande internat där de drillades med hård disciplin och ständig fysisk träning, medan flickorna uppfostrades systematiskt till barnuppfostrare och jordbrukare med vissa frihetsgrader.

Athenarnas män var fria att utöva ett offentligt intellektuellt liv, som många ansett vara förebilden för demokrati. Den ”demokratin” var nog ytterst begränsad till de privilegierade männen, medan kvinnorna och slavarerna stod utanför. Männen träffades på torget (Agora) och därmed föddes det grekiska bildningsidealet, där det är ”...uppfostran som skiljer människor från djuren, greker från främlingar, fria män från slavar, och filosofer från vanliga människor.”⁶

Med ovanstående motsatta uppfostringsidéer var det kanske inte så överraskande att Sparta slutligen vann det peloponnesiska kriget mot Aten. Däremot drog athenarna det längre strået när det gäller de långsiktiga avtrycken i den europeiska bildningstraditionens utformning enligt humanistiska ideal.

Burman nämner det grekiska ordet för bildning – *Paideia* – som skulle ske på fritiden (skholé). Bildning på fritiden låter ju nästan som dagens nordiska folkbildning, med den skillnaden att bildningen begränsades till fria män och betydelsen i begreppet ”skola” har ändrat totalt. Idag är ju skolan förknippad med formell utbildning, även om vi i dagligt tal även pratar om livets skola.

Athenarnas bildningsideal odlades i ett spänningsfält mellan två poler:

- *det aktiva livet* (lat. *vita activa*) hette på grekiska bios politikos som aktiverade kunskaper och färdigheter för att utöva politik, inte minst genom att odla retoriken ädla konst. Man kan se tydliga kopplingar till senare bildningsideal om att fostra till aktivt medborgarskap i form av medborgarbildning.
- *det kontemplativa livet* (lat. *vita contemplativa*), på grekiska bios theoretikos handlade om att fokusera på vetenskap och filosofi, ett kontemplativt liv som siktar på det högsta goda i form av humanistisk kunskap med människan som alltings mått.⁷

Till det aktiva livets befrämjare under antiken hörde Sokrates (cirka 470–399 f.Kr.) som för eftervärlden blev känd som dialogpedagogikens främste företrädare med den ännu idag aktuella sentensen Känn dig själv. Burman skriver om Sokrates: ”Han var övertygad om att det i hög grad är genom en inre dialog med sig själv som man kan komma till vishet.” För att inte den inre dialogen skulle bli alltför självcentrerad, lyfte Sokrates fram även behovet av att lyssna till det egna samvetets röst.⁸

Sokrates har blivit så känd och erkänd främst tack vare lärjungen Platon (427–347 f.Kr.) som skrev ner sin lärares tankar i form av dialoger. Efter att Sokrates tragiskt dött genom att tömma en giftbägare grundade Platon lärosätet Akademin, som fokuserade på det kontemplativa livet genom filosofi och matematiska vetenskaper – här skiljde sig Platon från sin lärare genom att betona idéernas värld.

Platons idealstat presenteras i verket Staten som består av tre sociala klasser – näringsidkare, krigare och filosofer, som skall leva i enlighet med kardinaldygderna måttfullhet, tapperhet, vishet och rättrådighet. Här framkommer Platons pedagogiska program från sex års ålder framåt:

- de unga skall fostras systematiskt genom musik och gymnastik,
- vid 18 års ålder inleds ett krigiskt program i form av militärtjänst i ett par år, där det gäller att visa sin tapperhet,
- de bästa får sedan studera vidare astronomi, geometri och matematik, och först i 30-årsåldern utbildas de filosofiska ledarna.⁹

Ännu en grekisk filosof behöver nämnas: Aristoteles (384–322 f. Kr.), som i sin tur var lärjunge till Platon. Han startade även med att skriva filosofiska dialoger, men började utveckla sin egen filosofiska inriktning genom Lyceum, med speciell fokus på naturvetenskaper.

Aristoteles systematiserar kunskapsbegreppet, som han betecknar med tre begrepp:

- *episteme* (teoretisk kunskap),
- *techne* (praktisk kunskap),
- *fronesis* (klokhets, erfarenhet).

Aristoteles syn på fostran färgas likt de övriga athenarna av den politiska kontexten. Han indelar statsformerna i dåliga och goda: tyranni, oligarki och demokrati (!) är dåliga statsskick, medan monarki, aristokrati och medborgarstat är goda. Han försvarar indelningen i fria män, kvinnor och slavar. Han ses som en pionjär för det breda humanistiska bildningsidealet (*encyklios paideia*)¹⁰ som kom att prägla speciellt den högre utbildningen i Europa från 1100-talets universitet till modern tid.

Den romerska traditionen tog över efter hellenismen. Två filosofiska strömningar – epikuréerna och stoikerna – kan båda ses som kontemplativa bildningsideal:

Epikuréerna fokuserade på terapi, njutning och själslig ro utanför det politiska livet: ”Uppfostran borde följaktligen rikta sig in på att få barnen och ungdomarna att inse att det förhåller sig på det viset och lära dem att leva på ett sådant stillsamt, njutningsfullt och självkultiverande sätt. Det var en filosofi och pedagogik som hyllade det tillbakadragna, goda livet.”

Stoikerna hade också inslag av terapi, men lyfte även fram förnuft och allmänmänsklighet: ”Hos stoikerna möter vi en tidig form av kosmopolitism, det vill säga en tanke om att allt i vår värld egentligen hör ihop och att vi människor i första hand bör betrakta oss som kosmopoliter eller världsmedborgare snarare än medborgare i ett visst rike eller något lokalt sammanhang.// ...alla människor har vissa rättigheter just för att de har del av ett förnande världsförnuft – logos.”¹¹

Epikuréernas självkultiverande hedonism och stoikernas upphöjda lugn kan länkas ihop med människans eviga jakt efter personlig sinnesfrid. Krig, kaos och konflikter var inte lika närvarande – kan vi här se paralleller till vår tids strävan efter samhällsfred och sinnesfrid?

Ubuntu – bildningsideal under och efter apartheid i Sydafrika

Det afrikanska begreppet Ubuntu visar på spänningsfältet mellan olika bildningsideal under och efter apartheidsystemets fall i Sydafrika.

Apartheidregimens bildningsideal byggde på rasåtskillnad, kolonial vit övermakt och etnisk uppdelning i olika bostadsområden, i bjärt kontrast till den traditionella afrikanska Ubuntu-filo-

sofin, som utgick från gränsöverskridande gemenskap och humana värden. Detta sätt att beskriva spänningen mellan bildningsideal i Sydafrika kan beskrivas som en brytningstid mellan kolonialism och postkolonialism i slutet av 1900-talet.

Ubuntu blev känt långt utöver Afrika i samband med det råa apartheidssystemets fall i Sydafrika i början av 1990-talet. Fredsprofilerna Nelson Mandela och Desmond Tutu använde Ubuntu för att skapa nationell försoning genom samexistens och fred.

Ubuntu är ett begrepp som ofta sammankopplas med de sydafrikanska språken zulu och xhosa. På zulu betyder uttrycket *umuntu ngumuntu ngabantu* ungefär att en människa är människa genom andra människor, och syftar därmed till att vi alla är beroende av varandras medmänsklighet, ömsesidiga vänlighet och empati.

Men Ubuntu kan ses i en större kontext på minst två sätt:

Förutom Sydafrika finns Ubuntu-konceptet i andra afrikanska länder (bl.a. Rwanda, Kenya, Nigeria) efter en historisk folkvandring som går under namnet bantuexpansionen, som påverkade Afrika söder om Sahara ända ner till Sydafrika under förkolonial tid.¹²

Ubuntu kan ses som ett gränsöverskridande koncept. Luc Zwaenepoel skriver i en essä följande: "Ubuntu har inga gränser och kan även identifieras i andra samhällen och kulturer (Ubuntu-diplomati)" genom att poängtera diversitet, likvärdighet och inklusion.¹³

Forskaren Luc Zwaenepoel beskriver Ubuntu-konceptets principer som en grund för humana värderingar och fredsfostran på personlig, lokal och planetär nivå:

- **Samverkan (Co-Agency):** vi samverkar alla genom att förändras i inställningen till naturens ekosystem – allting i naturen, inklusive människan, är sammankopplat och ömsesidigt beroende.
- **Individualism versus Individualitet (Individualism versus Individuality):** det globala väst poängterar individualism som kan vara självcentrerat, medan individualitet fostrar till personlig tillväxt genom att erkänna banden till gemenskaper (community bonds).
- **Återkomst under kritiska tider (Re-emergence in Critical Times)** i samband med kritiska övergångar, t.ex. Sydafrikas övergång från apartheid till demokrati.

- **Sammanlänkning** (Interconnectedness) där Ubuntu världsbild innebär att individuella handlingar påverkar hela gemenskapen, vilket ökar ansvarskänslan för kollektivt välmående.
- **Fridfull samexistens** (Coexistence and Peace) som befrämjas genom Ubuntu i form av en moralisk kompass för tolerans och harmoni i mellanmännsliga relationer och engagemang i gemenskapen.¹⁴

Hur gick den ”omöjliga” övergången från apartheid till demokrati till i Sydafrika? Vi börjar från år 1990 då Nelson Mandela frigavs efter 27 år i fängelse, den största tiden på ökända Robben Island. Världen upplevde en tid av förändring efter att det kalla krigets tudelningssystemet knakade i fogarna när järnridån i form av Berlinmuren fallit år 1989 och flera östeuropeiska länder vädrade morgonluft då det Sovjetledda kommunistiska började sitt sönderfall.

Mandelas första mål om allmän rösträtt för svarta och vita nåddes då tidigare presidenten Frederik de Klerk beslöt att frigge Mandela år 1990 och att valsystemet skulle demokratiseras. Frederik de Klerk och Mandela fick båda Nobels fredspris år 1993 ”...för deras arbete för ett fredligt avskaffande av apartheidregimen och för att de lägger grunderna för ett nytt demokratiskt Sydafrika.”¹⁵

Nelson Mandela valdes till Sydafrikas president år 1994 och började omedelbart bygga upp nationella instrument för att säkra en fredlig övergång från apartheidens svartvita segregeringspolitik till demokrati och försoning. Sydafrikas nya regering etablerade en ny kommission för sanning och försoning (*Truth and Reconciliation Commission*) som skulle säkerställa en fredlig övergång efter att apartheidtidens allvarliga kränkningar av mänskliga rättigheter upplärdades. Till kommissionens ordförande valdes den engelska kyrkans biskop Desmond Tutu.

Desmond Tutu visade sig vara en kraftfull förespråkare för Ubuntu som ett redskap att nå fred och försoning i Sydafrika. Tutus boktitel från år 1999 – *No Future Without Forgiveness* – visar att de kristna värderingarna och Ubuntu pekar åt samma håll när det gäller att lösa svåra konfliktfyllda knutar i samhället. Sanningskommissionens arbete gick ut på att arrangera olika hörandetillfällen för apartheidsystemets vittnen, offer och förövare, och här var Ubuntu en vägledande princip.¹⁶

Hur nådde Ubuntu fram till försoning efter så mycket brutaliteter och mellan offren och förövarna? Forskaren Tim Murithi nämner fem steg till att de inblandade kunde närma sig försoningens punkt, väl medvetna om att se svåra sårerna läker långsamt:

1. För det första efter att fakta kommit fram i hörandetillfället med offer, förövare och vittnen, uppmantrades förövaren att uppvisa ansvarsfullhet eller skuld.
2. För det andra uppmantrades förövaren att visa ånger eller demonstrera genuint samvetskval.
3. För det tredje uppmantrades förövaren att fråga om förlåtelse av offret, som uppmantrades att visa barmhärtighet.
4. För det fjärde, på det lokala äldrerådets (Elder Council) förslag, kunde förövaren åläggas att betala en rimlig kompensation eller reparation för det som gjorts fel. Penningssumman var ofta symbolisk och avbetalades med arbete, med målet att förstärka förövarens samvetskval.
5. Det femte steget sökte konsolidering av försoningsprocessen genom att båda parterna förband sig till försoningen, som även inkluderade familjemedlemmar och vänner.¹⁷

En framgångsfaktor till att Ubuntu trots allt lyckades i många fall var att filosofin byggde på lokala Xhosa-stamseder för konfliktlösning. Genom denna traditionella afrikanska filosofi kunde man lösa allt från mindre dispyter inom eller mellan familjer, stöld och egendomsskador till större fall såsom mord och stamkrig.

Samma principer gäller många andra lokala bygemenskaper på den afrikanska kontinenten – men också här utmanas de traditionella Ubuntu-principerna av den kapitalistiskt drivna teknologiska utvecklingen av desinformation på sociala medier och hybridkrigföring som allt starkare inslag.

En grundförutsättning för att försoningsprocessen skulle lyckas är naturligtvis att parterna kunde rekonstruera någon form av tillit till varandra; många gånger kunde processen kompliceras och även avbrytas. På 2020-talet har dock Sydafrikas politiska klimat förändrats igen genom nya spänningar och våldsbrott som gör att landet har bland de högsta antalen mord i världen per capita. Hur lyckas Ubuntu svara på dagens nya utmaningar?¹⁸

Essä 2: Sju byggstenar för framtidens folkbildning

*Imorgon är idag. Vi är kontrollerade av nuets brådska.
// Vi kan ännu välja idag: samexistens i icke-våld eller
våldsam förintelse. Detta kan vara mänsklighetens
sista chans att välja mellan kaos och komunitet.*

(M.L. King Jr)

Framtidens folkbildning byggs idag genom insikter från historien och moderna verktyg som skapar en personlig och social design för det livsvida lärandet. Mitt i världens kaos skall folkbildningen både personalisera lärandet, men framför allt befrämja gemenskap och nya former av växelverkan på en planet som rubbats av krig, klimatförändringar och politiska maktförskjutningar.

Intressant nog är det en stridsskrift för bildning år 1897 som redan då visade att bildning är en smältdegel, som reflekterar alla former av personlig utveckling genom självbildning. Ellen Key höll en klassisk key-note-speech i Vetenskapsakademiens hörsal i Stockholm, där hon lyfte fram olika bildningsmoment som smälter ihop:

”Våra olika förmögenheter kunna var för sig utvecklas och många slags färdigheter uppnås, utan att vi därför äga bildning. Ty denna är sammansmältningen av de skilda bildningsmomenten till en helhet; den är alla förmögenheters växelverkan sinsemellan. Ju mindre man kan särskilja hjärtats eller förståndets eller skönhetssinnets yttringar, ju fullständigare varje bildningsstoff upptages eller omsättes av hela personligheten, ju mer äkta och rik är bildningen.”¹⁹

Människan söker och samlar under hela sitt liv kunskaper, färdigheter och studiepoäng, men det är bildning som smälter samman allt en människa lärt sig för att nå sin fulla potential. Den ekosociala bildningen har i Finland sedan 2010-talet inkluderat planetära kriser i bildningens referensram – krig påskyndar klimatföränd-

ringar, skapar flyktingströmmar och geopolitiska spänningar på hela vår planet.

De sju byggstenarna är starkt sammanlänkade till en helhet som kan användas allmängiltigt även i andra sammanhang än det pedagogiska. Eftersom begreppen kan vara svåra att tolka, lyfter jag fram några vardagliga betydelser i samband med varje begrepp.

De sju byggstenarna är:

- Goda seder, ansvar och normkritik – etisk bildning
- Kreativitet, fantasi och mångfald – estetisk bildning
- Kunskap, färdigheter och samtal – epistemisk bildning
- Självkännedom, närvaro och empati – emotionell bildning
- Storytelling, lyssnande, läskunnighet – episk bildning
- Förtryck, medvetenhet och befrielse – emancipatorisk bildning
- Hållbar, förnyande och planetär – ekosocial bildning

Goda seder, ansvar och normkritik – etisk bildning

Inom folkbildningens nordiska historia finns tre begrepp som kan förknippas med etisk bildning – goda seder, ansvar och normkritik. Samhällets normer har alltid formats utgående från offentliga makthavare, starka institutioner och rådande värderingar. Goda seder skall lära folket att bli ansvarsfulla medborgare och goda skattebetalare.

Den evangelisk-lutherska kyrkan i Norden har sedan reformationen varit en stark institution för etisk bildning genom att översätta Bibeln till folkspråken och därmed lagt grunden för både folkskola och folkbildning. Kyrkan har samtidigt fungerat som moralens väktare, men också axlat många av de funktioner som sedan överförts till kommunerna – bl.a. markfrågor, fattigvård och undervisning i läsning och skrivning...

Det finska begreppet för bildning – sivistys – kommer från den hårda behandlingen av lin, som skulle vätas, borstas och kardas för att bli ett hållbart material för olika klädesplagg på 1700- och 1800-talet. I den folkliga finskan hörde sivistys till samma ordfamilj som renlig, ordentlig, snygg och städad. Enligt filosofen Eero Ojanen var den ursprungliga, folkliga betydelsen av bildning en

del av mänskligt arbete där man strävade till att rensa, städa upp och försköna omgivningen.²⁰

Det unika med det finska bildningsbegreppets ursprung är dess materiella och ekologiska kvaliteter. Först lite senare fick sivistys även andliga och ideologiska betydelser genom nationalromantiken och upplysningsverksamhet. Tanken om renhet, prydlighet och ekologiskt material kopplas därmed till etisk, estetisk och ekosocial bildning i modern tappning.

En viktig bit av etisk bildning är olika medborgarrörelser som utmanat makten och normerna under historiens gång genom att kräva reformer, förnyelse och t.o.m. revolution. Normsystemen förändras långsamt, men historien har lärt oss att förändringar sällan sker genom fredliga övergångar, utan vanligen genom kulturell kamp, konfrontationer och krig.

Universitetslektorn Birgit Schaffar påpekar att bildning bäst kan förstås som pågående etisk fråga: "Frågan har en riktning, men svaret är öppet. Frågor inleder en sökande, reflekterande, omprövande och avvägande rörelse som behöver genomföras både var och en själv, samt i gemenskap och dialog med varandra."²¹

Schaffar menar, i likhet med andra pedagogiska forskare, att bildning är ett svårfångat begrepp som inte kan stängas in i statiska språkliga ramar och tidsbundna normer. I stället måste vi ständigt ta ställning till bildningens innehåll: Vad behöver man lära sig? Vad är viktigt att veta och kunna? Hur kan detta läras, tränas och upprätthållas bäst? Hur skall bildningsprocessen organiseras och byggas upp smidigast? Varför är just dethär viktigt att veta och kunna? Vad är ett bra liv?²²

Kreativitet, fantasi och mångfald – estetisk bildning

Estetisk bildning befrämjar kreativitet, fantasi och mångfald. Ingångarna till estetisk bildning är många – ordet estetik betyder på grekiska "det sinnliga" och används i betydelserna förnimmelsekunskap och läran om det sköna.²³

Estetisk bildning ger utrymme för kreativitet, fantasi och mångfald genom en mångfald av estetiska uttrycksformer. Den amerikanska filosofen Martha Nussbaum har ett talande uttryck – narrativ fantasi – där hon menar att läsning av romaner befrämjar vår empati och gör oss till bättre världsmedborgare.²⁴ Narrativ fantasi är ett nyckelbegrepp som starkt kopplar även till andra kulturbä-

rande aktiviteter – film, videoinstallationer, teater, olika musikgenrer, dans, bildkonst och digitala spel.

Här kommer en litet oväntad framtidsbild från Sverige i form av rapporten *Fler vägar in i spelbranschen* där folkbildningen ses som en viktig resurs för en framtidsbransch som hotas av kompetensbrist. I rapporten kommer man med bland annat följande konkreta förslag, som bygger på kulturell mångfald genom invandring:

- Öka kännedomen om branschen som arbetsgivare i myndigheter och organisationer som möter unga, nyanlända och andra med närliggande kompetens.
- Skapa ett fungerande system för kompletterande utbildningar så personer med relevant kompetens från andra utbildningar och yrken kan ta sig in i branschen.
- Förkorta vägen från nyanländ till nyanställd med Engelska för invandrare (EFI) för individer som har förutsättningar till snabbare etablering i engelskspråkiga branscher.
- Satsa på kreativitet i skolan genom de estetiska ämnena och utveckla dem med digital slöjd och kunskapshöjande spelprojekt.
- Värna folkbildningen och dess insatser för utveckling, integration, kreativitet och livslångt lärande.²⁵

Inom nordisk folkbildning finns det många estetiska kurser i alla möjliga kreativa konstämnen, hantverk, dans, musik, teater, film. Och även spelproduktion.²⁶

På svenska har vi ett utmärkt uttryck för estetisk bildning som en förening av *Handen och Anden*. I en ledare i Svenska studiecen­tralens tidskrift *Mentora* skrev jag under titeln ”Folkbildning med händerna”:

”Handen och Anden har levat åtskiljda alltsedan 1600-talsfilosofen Descartes, som blivit en symbol för den olyckliga skilsmässan mellan kropp och själ. Men nu höjs rösterna för att uppvärdera Handens verk, hantverket. Inom pedagogiken har man återupptäckt den medeltida mästare/gesälltraditionen, fast detta numera kallas för handledning. Inom näringslivet finns ett skriande behov av händiga yrkesmänniskor, kunniga praktiker. Och kulturlivet har alltid haft bruk för duktiga hantverkare, även om de folkliga uttrycken inte alltid erkänts som ”riktig” kultur.”²⁷

Kunskap, färdigheter och samtal – epistemisk bildning

Det grekiska ordet *episteme* kan härledas till de gamla grekernas diskussion om olika former av kunskap, och betydde ursprungligen det som man kan begripa med förnuftet och skapa begrepp av.

Samhällsfred	Sinnesfrid	Hybridfred
Kunskap och förståelse	Dialogisk kommunikation	Förnuftiga samtal
Konfliktlösning	Värden, dilemman	Pragmatiska lösningar
Medborgarfärdigheter	Självkänsla, tillit	Ansvarsfulla handlingar

Senare har man tillfört begreppet fler betydelser i form av kunskaps teorier (epistemologier) såsom rationalism och empirism med starka kopplingar till vetenskaplig teoribildning och praxis.

Under upplysningstiden ljuder Immanuel Kants ikoniska uttalande *Sapere aude!* (ha mod att använda ditt eget förstånd) i hans uppsats *Vad är upplysning?*²⁸ Kant kopplar här upplysningen till en väg ut ur människans omyndighet till att använda förståndet utan någon annans ledning. Kants idéer har fått stort nedslag i nordisk folkbildning, speciellt i Sverige och Finland genom studiecirkel och ett brett utbud av kunskapsorienterade utbildningar, allt från akademiska kurser till nyttiga medborgarfärdigheter.

Den tyska sociologen och filosofen Jürgen Habermas, som fick tyska bokhandlarnas fredspris år 2001, har kommit med viktiga forskningsbidrag som stimulerat tankemodeller för demokrati- och fredsfostran. Hans teori om kommunikativt handlande lyfter fram förnuftets röst i vardagens växelverkan och samtal mellan människor.

Teorin har utvecklats till praktik som samtalsdemokrati (deliberativ demokrati) under 2000-talet. I en nordisk utredning om aktivt medborgarskap och livslångt lärande utgår jag från medborgarsamtal på olika arenor där "...aktiva medborgare som med hjälp av kraften i det bättre *argumentet* (min kursiv) försöker övertyga varandra om hur deras gemensamma liv skall organiseras.// Deliberativ demokrati förutsätter en omedelbar öppenhet inför andras argument där också de djupaste övertygelser skall kunna ifrågasättas."²⁹

De kommunikativa handlandet utmanas i dagens globala informationskrig och vildvuxna sociala medielandskap. Här kommer en ny version av en didaktisk modell för medborgarfostran som jag utvecklade i min nordiska utredning om medborgarskap och livslångt lärande – nu tillämpad på fredsfostran och kommunikativt handlande:³⁰

Hybridfreden bygger på Habermas begrepp kommunikativt handlande som en rationell, pragmatisk och ansvarsfull förutsättning för demokratiska beslut som tryggar samhällsfreden och sinnesfriden för alla. Men tyvärr är förnuftets röst ofta frånvarande i 2020-talets kommunikativa handlande!

Självkännedom, närvaro och empati – emotionell bildning

Emotioner är reaktioner som innehåller hela skalan av känslor och kroppsliga uttryck, färgade av människans kulturella bakgrund och beteendemönster. I allmänt tal beskrivs emotionerna som en känslornas berg- och dalbana i form av med- och motgångar som formar och fostrar människan i livets ibland så hårda skola.

Emotionell bildning handlar om människans livslånga sökande efter den sköra balansen mellan känslostormar (kaos) och känsla av sammanhang (kommunitet). Den emotionella bildningsvägen skapas via självkännedom, kontakt till kropp och känslor, förståelse till närvaro och empati. Om människan inte lyckas skapa kontakt till sina egna känslor och till sin egen kropp, då är kaos och konflikter ständigt närvarande.

Terapeuten och utbildaren Pertti Simula skriver i sin bok *Känslornas handbok – människan och gemenskapen*: ”Att känna kärlek är livets grundkänsla. Kärlek är att vilja det goda och handla därefter.//Varför är det då så svårt med kärlek och lycka? Det goda som människan vill uppnå blir ibland destruktivt.”³¹

Simula har utvecklat *Conscientia*-metoden, som bygger på människans medvetande med bakgrund i populariserad psykodynamisk teori och kollektivt socialt hälsofrämjande. Simulas handbok är rik på perspektiv och passar utmärkt för samtal och reflektion i lärande grupper. Med tanke på fredsfostran finns här till exempel handfasta råd för hur man som handledare, coach,

lärare eller medlare kan möta och hantera konflikter som är laddade av emotionella reaktioner:

- Var medveten om ditt känslotillstånd.
- Var intresserad av motpartens känslor.
- Undersök problemet på ett praktiskt sätt (fakta, exempel, den konkreta skada som konflikten gett upphov till...) och skilj människorna från konflikten.
- Använd din humor om det känns klokt.
- Styr förhandlingen genom att försöka hitta gemensamma fördelar och för fram dem.
- Påminn om regler och metoder som kan minska konflikten.
- Provocera vid behov en klar motsättning.³²

Det sistnämnda rådet verkar radikalt, men om man ser på konflikter med fred för ögonen, behövs det ökad individuell och kollektiv medvetenhet om de emotionella laddningarna som ligger gömda bakom konflikterna. När emotionerna blir synliga kan de börja bearbetas internt eller med hjälp av utomstående medling. Använd gärna en dialogisk metod för att skapa ett tryggt rum för alla.

Storytelling, lyssnande och läskunnighet – episk bildning

Det berättas att en gång i världens begynnelse, i kampen mellan godheten och ondskan, lyckades ondskan roffa åt sig godhetens allra dyraste egendom, den fullständiga sanningens och verklighetens spegel, och hann krossa den i oändligt många bitar innan godheten kunde stoppa ondskan och få bitarna tillbaka.

Sorgsen tittade godheten på skärvorna. Möjligheten att se sanningen och verkligheten fullständigt, hela, hade för evigt gått om intet. Men det fanns risk för en ännu större katastrof: att ondskan en dag skulle lyckas få tag på alla spegelns bitar och förstöra dem fullständigt, och därmed avlägsna helt även den minsta återspeglings av sanningen och verkligheten från denna värld.

Godheten behövde hjälp för att förhindra detta och berättade om saken för Skaparen som kom till hjälp genom att kungöra att från och med nu och för evigt blir varje människa som föds till

denna värld ägare till och beskyddare av en spegelbit. Med denna bit visar hon en liten del av helheten sanningen och verkligheten.³³

Ovanstående berättelse ur boken *Vi gör det tillsammans – handbok om samarbete*, skriven av folkbildaren Brad Absetz, är ett utmärkt exempel på episk bildning som uppstår när människor delar berättelser med varandra. Berättelsernas kraft synliggör på mångbottnade sätt begrepp såsom ”sanning” och ”verklighet” och kan därmed vidga lyssnarens och läsarens förståelsehorisont och världsbild.

Har vi förlorat förmågan att lyssna koncentrerat och tålmodigt på varandras berättelser i och med den digitala tidsåldern? Vi översköljs av det digitala informationsflödet, som bombarderar våra sinnen med korta klipp sorterade enligt algoritmernas kommersiella logik. Digital storytelling är också ett mångbottnat fenomen, där underhållningsvärde och kommersialism blandas med politiskt och ideologiskt vinklad information. Episk bildning förutsätter kritisk medialäskunnighet.

Framtidens folkbildning kan ta en aktivare roll som mötesplats och facilitator för delade berättelser. Längtan efter att träffas face-to-face ökar i framtiden, här bör folkbildningens aktörer skapa trygga och jämlika rum för dialog. Varje studerande och deltagare är en levande berättelse i sig – tänk om vi kunde ordsätta upplevelsen av vad vi lärt oss likt ungdomar, som brukar säga efter en fantastisk, lärorik upplevelse: *Det var episkt!*

Förtryck, medvetenhet och befrielse – emancipatorisk bildning

Befrielse förutsätter att det finns ett tillstånd av förtryck, diskriminering och annan social orättvisa som påverkar människornas existentiella villkor. Ordet emancipation kommer från franskan och betyder att människan förklarar sig myndig och därmed befriad från alla former av förtryck. Här går det bra att också hänvisa till Immanuel Kants berömda citat ”Upplysning är människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet.”³⁴

Emancipatorisk bildning har en tradition inom nordisk folkbildning – av en händelse stötte jag på ett exempel från den svenska kriminalvården, där studiecirkelledaren Arne Järtelius beskriver vad som händer när cirkelledaren tillämpar frigörande pedagogik på anstalten Asptuna:

”Revolutioner genomförs inte av själsliga krymplingar och för genomförandet av en frigörande pedagogik gäller samma sak. För att kunna ’frigöra’ andra måste man själv vara ’fri’. Inte ’fri’ i betydelsen att veta alla svar, frigörelse är en dialektisk (i växelverkan verkande) process, men man bör vara ’fri’ i betydelsen att veta vem man är, var man står och vad man står för och att man vågar vara den man är.”³⁵

Inom finsk folkbildning finns även exempel på fängelseundervisning, som bedrivs bland annat av Kalliola och Riihimäki medborgarinstitut. Studiehandledaren i Riihimäki fängelse, Juuso Antikainen skriver: ”Fria bildningens läroinrättningar kan i fångarna finna en ny och ivrig målgrupp för sin undervisning – och fångarna får i sin tur en väg till bättre självkänsla, starkare färdigheter och ett liv utan brott.”³⁶

Kvinnornas emancipation är en annat tema som faller inom ramen för emancipatorisk bildning. Folkbildningsforskaren Kerstin Rydbeck frågar i en antologi kring genus och folkbildning om manliga definitioner av folkbildningsbegreppet utestängt kvinnor eller osynliggjort deras insatser i den konkreta verksamheten. Hon hänvisar till begrepp såsom identitet och frigörelse, och lyfter fram en alternativ definition: ”folkbildning är verksamhet som organiseras och bedrivs med en bildande ambition.”³⁷

Inom emancipatorisk bildning kan man inte förbigå den brasilianske pedagogen Paulo Freire, som blivit känd genom boken *Pedagogik för förtryckta*.³⁸ Den finske Freire-kännaren, professor Juha Suoranta har i en bok svarat på följande frågor: Hur fick Freires befrielsepedagogik från samhällsförtryck sin början? Varför litade Freire på både Marx och Jesus i sin kamp mot samhällelig fanatism? Varför trodde han, trots att världen emellanåt är mörk, att solidaritetens ljus vinner över mörkret?³⁹

Alldeles i slutet av Suorantas djupgående analys av Freires tankar finns en hustavla, som i korta meningar hjälper var och en att bygga en egen pedagogisk och politisk världsåskådning. Här kommer hustavlan i något förkortad form:

- Den sociala verkligheten bör betraktas som något som människorna själva kan förstå och begripa – den består inte bara av händelser eller nödvändigheter. Den sociala verkligheten betyder att finnas i olika relationer, av vilka en är relationen mellan de förtryckta och förtryckarna. De förtrycktas uppgift är att frigöra sig från förtryckarna och befria även dem.

Upplysningstidens framstegsideal	Förändringskrafter	Den nya framstegsberättelsen
Materiella värden	Tyst värderevolution	Postmateriella värden
Levnadsstandard		Livskvalitet
Materiell välfärdsuppfattning	Ekosocial bildning	Mångfaldig välfärd
Framgång	Upplevt välmående	Blomstring
Individcentrering	Planetära gränser	Livets väv
Knapphetstänkande		Ymnighetens logik

- Den historiska och kulturella världen än skapad av människorna själva, och de kan därmed även påverka den.
- Det är viktigt att synliggöra samhälleliga relationer, verksamhetspolitik och institutionell praxis, som klart leder till förtryck och kraftlöshet eller hot om hela livsmiljöns förstörelse.
- Samtidigt bör man undersöka och bygga alternativa sätt att vara och leva. Det är nyttigt att engagera sig i samhällelig verksamhet, där man försvarar demokratin och kämpar kollektivt mot autoritära krafter.
- Samhällsaktivitet hjälper att förstå kopplingarna mellan det levda livet, andra människor, förhållanden och historiens uppbyggnad. Då kan man även förstå kopplingen mellan sin egen livshistoria och den allmänna historien, och förmå lyfta individuella problem till samhällsfrågor.
- Från dessa samhällsfrågor föds medborgarrörelser och politiska projekt, där man delar deltagarnas tankar, utvecklar nya idéer och framför lösningsförslag till samhällsproblemen.
- I Freires dialogiska processer förstår man vad det är att vara en mänsklig aktör, där aktionen baserar sig på egna erfarenheter och behov, inte på andras framställningar.

- På så sätt blir man medveten om de ideologiska myter och direkta lögner, som styr och förtrycker människor. Ibland kan man se att den samhälleliga makten övertas av krafter, som – speciellt genom ekonomisk och militär makt – hotar förutom den humana utvecklingen även en livskraftig planets framtid.
- Enligt Freire bör människorna tillsammans stoppa de inhumana krafterna och vända tillbaka utvecklingen till mänskliga banor. ”Framtiden hör till människor och inte till världsmakter” påminner Freire.⁴⁰

Hållbar, förnyande och planetär – ekosocial bildning

Forskarna och författarna Maria Joutsenvirta och Arto O. Salonen skriver i sin nydanande klassiker *Sivistys vaurautena*⁴¹ (Bildning som välfärd) om att vi behöver en ny framstegsberättelse i förhållande till upplysningstidens gamla framstegsideal. I en tabell sammanfattar de följande:

Författarna Joutsenvirta & Salonen pläderar mångordigt och forskningsbaserat för vikten av omställning – och ser den ekosociala bildningen som en nyckel i att förstå och förändra narrativet från materiella, ohållbara värden till immateriella tjänster som bygger på social rättvisa och cirkulär ekonomi. Här finns utrymme för varje människa att blomstra!

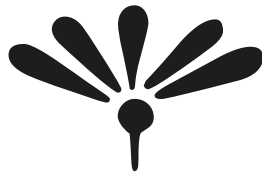
Huvudsekreteraren för Ålands utvecklings- och hållbarhetsråd, Micke Larsson skriver i Fredsposten utgående från FN:s Agenda 2030-dokument och hållbarhetsmål om fredliga och inkluderande samhällen. Den åländska Agenda 2030-visionen lyder: Alla kan blomstra i ett bärkraftigt samhälle på fredens öar. Att blomstra innehåller tre förmågor: förundran, förnöjsamhet och försoning: ”Med förnöjsamhet öppnas porten till inre frid och försoning, till förmågan att på djupet kunna försonas med sig själv, med de år man har bakom sig samt med andra människor.”⁴²

Den ekosociala bildningen blir synlig i hållbarhetsmålet 4.7 om utbildning för hållbar utveckling och globalt medborgarskap genom att ”...senast 2030 säkerställa att alla studerande får de kunskaper och färdigheter som behövs för att främja en hållbar utveckling, bland annat genom utbildning för hållbar utveckling och hållbara livsstilar, mänskliga rättigheter, jämställdhet, främ-

jande av en kultur av fred, icke-våld och globalt medborgarskap samt värdesättande av kulturell mångfald och kulturens bidrag till hållbar utveckling.”⁴³

Maria Joutsenvirta betonar vikten av förnyande inlärning som kräver att vi saktar ner, blir mer närvarande, strävande efter icke-vetande och cyklisk tid som ”sätter igång den radikala kreativiteten i gemenskapen.”⁴⁴ Här finns en klar koppling till både det aktiva och kontemplativa livet.

Den ekosociala bildningens nya framstegsberättelse är en sammanfattning av folkbildningens sju byggstenar för en hållbar, förnyande och planetär framtid.

FRID PÅ JORDEN

Edvin Stenwall

Essä 3: Fred genom aktivism och pacifism – Edvin Stenwall

Prästen och pacifisten Edvin Stenwall är något av en nutidens doldis, som på sin tid lämnat bestående avtryck inom församlings- och fredsarbetet långt utöver den evangelisk-lutherska folkkyrkans ramar. Han verkade som präst i svenska Österbotten i 48 års tid, varav 44 år i Närpes. Han blev känd som en stridbar nykterist, pacifist och folkbildare, och grundade år 1926 tidskriften *Frid på jorden*, som senare bytte namn till *Fredsposten* som numera utges av Garantiföreningen för Finlands Fredsförbund. *Fredsposten* blev vald till årets kulturtidskrift år 2022 av president Tarja Halonen.

Från ett fattigt arbetarhem fick Edvin Stenwall som det enda barnet av fem följa sin bildningsstig från folkskola till universitet. Efter studierna i teologi fortsatte Edvin, vid sidan av prästjobbet, att studera vid Helsingfors universitet till filosofie kandidat. Hans andra universitetsexamen kom efter avhandlingen *Filosofisk och kristen etik* 1929. Senare slutförde Edvin synodalmötesavhandlingen *Stat och moral i kristen belysning* (1942), som bl.a. innehöll svidande kritik mot nazismen. Den teologiska fakulteten vid ÅA gav Edvin Stenwall titeln Teologie doktor honoris causa 1968.

Låt oss börja med en biografisk bakgrund, och sedan belysa Edvin Stenwalls roll som folkbildare och fredsaktivist med betoning på 1920- och 1930-talet fram till andra världskriget. Den viktigaste källan är hans självbiografi *Frid på jorden*, som utgavs postumt av Närpes fredsörening år 1976.

Från arbetarbarn till folkbildare

Edvin Stenwall föddes i en arbetarkasern vid Levo ångsåg i Pargas 26.7.1899. Hans far Emil Edvard Sulonen hade förfinskat släktnamnet Stenwall till Sulonen, helt enligt vad tidens språkpolitiska anda krävde, men familjen återtog namnet Stenwall år 1923 efter besvär hos Högsta förvaltningsdomstolen. Fadern var timmerman och sågarbetare, men drabbades av flera perioder av arbetslöshet, vilket gjorde att utkomsten under långa tider var osäker. Edvins

mor Albertina Eleonora Stenwall (f. Carlsdotter) tröstade ofta sin man och såg till att de överlevde, ibland enbart på hembakat rågbröd och lite mjölk från kon.

De fattiga hemförhållandena i Pargas gjorde att folkskolan för barnen blev den enda bildningsvägen förutom hemfostran, där barnen tidigt behövdes som arbetskraft lokalt. Fortsatta studier hade inte föräldrarna i många arbetarhem råd med. Av familjen Stenwalls barn valdes Edvin ut att fortsätta på studiestigen med faderns ord: ”Du är så liten och svag att du inte blir någon riktig grävtare, kanske det är bäst att du går till samskolans rektor och frågar om du kan komma in där.”⁴⁵

Under tiden i samskolan frågade Edvin av samskolans rektor, kaplanen August Tranchant: Kan man bli präst från den här skolan? Svaret var – jovisst, om man är duktig på att läsa, och det var Edvin. År 1916 var det dimission på samskolan, varefter Edvin sökte vidare till gymnasiet Åbo svenska lyceum, tack vare pengar som han lånat från banken.

I Åbo fanns flera framstående pedagoger, bl.a. religionsläraren Max von Bondsdorff, som senare blev biskop i Borgå stift. Gymnasiet vidgade Edvins vyer, speciellt genom studier i främmande språk – ryska, tyska, franska, latin och engelska. Inbördeskriget präglade gymnasietiden, bl.a. genom att hans studier avbröts och kunde slutföras våren 1918 och Edvin fortsatte genast med teologi via självstudier och kom in vid Helsingfors universitet hösten 1918.

Den flitiga studenten genomförde sina universitetsstudier på fyra år, och skrev det avgörande mognadsprovet kring temat Kristendomens insats i vår tids sociala fråga. Teologistudierna var rätt konventionella och gav inte Edvin den eld han sökte för sitt engagemang i samhällsfrågor. I stället var det settlementet Kalliola som gav Edvin radikala impulser:

”Genom att jag bodde större delen av min studietid på settlementet Kalliola i Sörnäs – jag torde vara den första studenten som flyttade in där – kom min livsåskådning att i hög grad präglas av den i socialt och politiskt hänseende frisinnade för att inte säga radikala anda som under trycket av det nyss avslutade inbördeskriget behärskade de stora arbetsskaror som samlades här till föreläsningar och diskussioner.”⁴⁶

Här i Kalliola danades Edvin Stenwall till en folkbildare, och han utbrast: ”Så hetlevrade kämpar har jag aldrig senare i livet mött.” Den finländska settlementrörelsen skapades direkt efter det blodiga finska inbördeskriget år 1918 genom Settlementförbundet, och än idag gör 36 olika settlement viktig samhällsbyggande verksamhet i form av bildnings- och socialarbete. Inom settlementens folkbildande verksamhet finns tre folkhögskolor och 13 olika medborgarinstitut, bland dem Kalliolas medborgarinstitut.⁴⁷

Settlementet Kalliola i Helsingfors var Finlands första settlementshus, grundat år 1919 av pastor Sigfrid Sirenus, som hade bekantat sig med världens första settlement i Londons East End-kvarter, Toynbee Hall. Edvin skriver entusiastiskt om honom: ”Doktor Sigfrid Sirenus, en andlig gestalt som få, hade ett stort inflytande på arbetarna och studenterna. Det sociala inslaget i evangeliet och i kristen livsföring blev för mig en levande verklighet, som sedan dess inspirerande och förpliktande präglade både min förkunnelse och min övriga verksamhet, som vid sidan av mitt församlingsarbete i hög grad haft samhällelig syftning.”⁴⁸

Edvin Stenwall som folkbildare

Under 1920-talet tog Edvins folkbildarkarriär fart efter flytten till Österbotten, där han började som t.f. kyrkoherde i Munsala och i Solf, innan han blev vald till kaplan i Närpes år 1926. Edvin hade gift sig med metodisten Elin Elvira Berts år 1922 i Stadskyrkan i Vasa, och byggde upp ett ekumeniskt samarbete med frikyrkorna redan från början. De facto hölls många av hans föredrag och diskussionstillfällen i frikyrkornas lokaler, där det ofta fanns större förståelse för hans starka engagemang för pacifism än inom det nygrundade Borgå stift.⁴⁹

Edvin Stenwall knöts till Svenska föreläsningsbyrån vid Svenska folkskolans vänner, och sammanställde 3.12.1924 en tematisk förteckning över föredragen genom föreläsningsbyrån:

- Reformationens kulturbetydelse
- Kristendomens sociala insats
- Kyrkan och samhällslivet
- De kristnas enhet
- Frid på jorden
- Klasskamp

- Folkens och klassernas försoning
- Ungdomsideal
- Mahatma Gandhi
- Bondebefolkningens framtidsuppgift

Redan en snabb genomläsning av listan på föreläsningar visar en imponerande bredd, långt utöver det man förväntade sig höra av en präst – kulturella, socialetiska och samhällseliga perspektiv med brännande aktualitet och brinnande aktivism. Vem hade förväntat sig en präst som håller föredrag om Mahatma Gandhi på de österbottniska slätterna för 100 år sedan?

Totalt höll Edvin Stenwall 73 föreläsningar under åren 1924-1939 enbart i Österbotten utöver alla de tal och föreläsningar han höll nationellt och internationellt.⁵⁰ Edvin var en flitig redaktör och skribent i den tidskrift han grundade, *Frid på Jorden*. Han talade ofta om lokalt upplysningsarbete och fostran, som behöver spridas globalt för att nå världsfred på en internationell, mellanfolklig nivå. I *Frid på Jorden* skriver han om demokratin och fredsrörelsen följande: ”Därför vilja de låta sitt arbete på krigsberedskapens nedrustning och rättssystemets utbyggande åtföljas av en på djupet gående fredsupplysning och fredsfostran, som frammanar de andliga krafter, vilka en gång skola omöjliggöra kriget.”⁵¹

Inte nog med att Edvin Stenwall jobbade som präst och aktivist – år 1924 ställde han upp i presidentvalet 1925 som 25-åring, nominerad av svenska riksdagsgruppen och de österbottniska allmogerepresentanterna i SFP:s centralstyre: ”Jag lät således i alla fall intresset segra över alla dubier och gav mig in i äventyret att bli politiker (presidentval). Tycker nog att jag är alldeles för ung och oerfaren...”⁵² Agrarförbundets Lauri Kristian Relander blev vald till Finlands president – men Edvins nominering till presidentvalet gav honom ett politiskt kapital att förvalta senare under karriären.

Varifrån kom drivkraften till Edvin Stenwalls brinnande iver att engagera sig på så bred front? Han hänvisar till sin pacifistiska övertygelse, med start från det fattiga arbetarhemmet i Pargas:

”Den egentliga jordmånen var nog min barndoms hemmiljö och tillståndet i världen i mina ungdomsår. Djupast bottnar intresset för fredsiden i ett farsarv. Min fars sinnelag var alltigenom genomsyrat av förståelse och

försonlighet. Att engagera sig i strid var helt främmande för honom. Hans stående ord var: 'Om någon kommer och påstår att korpen är vit, så ids jag inte strida med honom.' Genom att också mor var stilla och ödmjuk till sitt väsen uppstod en hemmiljö som präglades av en kärleksfull gemenskap, som inte ens stördes av de torftiga yttre förhållandena."⁵³

Andra källor till engagemanget var vistelsen på settlementet Kalliola, vars eldiga diskussioner "...efterlämnade förblivande intryck som småningom mognade till en väsentlig och eggande beståndsdel i livsåskådningen." Och den unga och radikala prästens möte i Munsala "...med den entusiastiska idealism som ungdomen representerade blåste ytterligare under den eld som tänts i själen. Den politiska åskådningen som går under namnet Munsala-socialism gjorde jag såvitt jag kan minnas ingen bekantskap med."

Det sistnämnda låter som ett utslag av politisk korrekthet – hur kunde Edvin som präst och aktivist missa Munsala-socialismen, som så starkt formade den lokala samhällsandan och har gjort det också långt senare? Den enda trovärdiga förklaringen torde vara att Edvin positionerade sig som en aktiv socialliberal svensk folktopartist, som höll den kommunistiska ideologin på behörigt avstånd.

Fredsarbete på gräsrotsnivå, nationellt och internationellt

Efter första världskriget och Finlands inbördeskrig fanns det en utpräglad krigströtthet, som väckte fredsviljan på många olika plan. Edvin Stenwalls engagemang startade i det lokala fredsarbetet men omfattade även den nationella nivån, Norden och internationellt.

En viktig startpunkt för Edvins engagemang i fredsfrågan var när han grundade tidskriften *Frid på jorden* i november-december år 1926. Tidskriften samlade från olika håll fredsaktivister, som skrev om aktuella sociala, kulturella och politiska frågor, utgående från icke-våldsprincipen och den smygande militarismen, som blev allt starkare när tonen hårdnade i samhällsdebatten. Totalt deltog cirka 80 skribenter från Finland och Sverige i tidskriften, av vilka en stor del var kända folkbildare och pedago-

ger – såsom Greta Langenskjöld och Uno Stadius från Finland, och Alf Ahlberg och Emilia Fogelklou från Sverige.⁵⁴

Edvin redogör för fredsbudskapets innehåll, som genomsyrade både folkbildande föredrag och artiklar i Frid på jorden:

- Tron på våldet och det militaristiska systemet som medel att lösa mellanfolkliga tvister måste bräckas, sedan den gamla satsen ”vill du ha fred, så rusta dig för krig” visat sig vara en lögn.
- Konsekvensen härav är att rustningarna för krig måste ersättas med internationell avrustning.
- Kyrkan, vilken ofta uppträtt som våldets och militarismens bundförvant, måste överge sin traditionella hållning och i trohet mot Kristi kärleksbud kämpa mot våldets tyranni och för rättens herravälde, m.a.o. för moralisk avrustning.

Då fredsarbetets syfte ofta förvrängts och misstolkats är det på sin plats att understryka vad det inte ville.

- Det framhölls ideligen, att målet ingalunda är Finlands isolerade avrustning.
- Propaganda för värnpliktsvägran bedrevs icke, trots att samvetets suveräna rätt att i lydnad för Guds vilja bestämma över den kristna människans handlingar medgavs som en självklar rätt i ett kultursamhälle.”⁵⁵

Stenwall kämpade ett ideologiskt tvåsfrontskrig med fredliga medel – å ena sidan mot Lapporörelsens och en del av prästerskapets sympatier för fascism och nazism, och å andra sidan kommunismens våldsbejakande revolutionära budskap: ”Den andra fronten riktar sig mot militarismen i den politiska kommunismens läger. // Kommunismen skyr icke våldet utan dyrkar våldet – då det tjänar dess egna syftemål.”⁵⁶

Lapporörelsen startade i Lappo socken år 1929 med Vihtori Kosola som dess ideologiska ledare. Rörelsen avspeglade tidsandan genom att fånga upp fascistiska idéer med Italiens diktator Roberto Mussolini som en ideologisk förebild. Militarism, anti-kommunism och så kallade våldsskjutsningar hörde till arsenalen då utpekade personer blev misshandlade och en del skjutsade till den sovjetiska gränsen ”där de hörde hemma”.

Den radikale prästen och pacifisten Edvin Stenwall blev två gånger utsatt för försök att skjutas till Sovjetgränsen – men alla försök misslyckades av olika orsaker. Edvin stod högst på Lapporörelsens ”svarta lista” i Vasa och Lapporörelsen samarbetade med de civila skyddskårerna i Österbotten för att skjutsa honom till gränsen, men Edvin råkade vara bortrest eller mitt i ett officiellt uppdrag som hindrade skjutsningarna.

Medborgarmöten hölls i regionen både mot och för fredsrörelsen och dess tidning *Frid på Jorden*, och här fick Stenwalls publikation starkt nordiskt stöd från Nordiska Lärares Fredsförbund som samlats i Lahtis folkhögskola: ”Generalförsamlingen, som konstaterar att den av pastor Stenwall bedrivna fredsverksamheten är ett led i det mellanfolkliga fredsarbete, som bedrivs av Nationernas Förbund och stora internationella sammanslutningar, vilka söka förena människor och folk i samarbete för fred och samförstånd, besluter enhälligt betyga pastor Stenwall och det av honom utförda fredsarbetet sin tacksamma högaktning samt uttalar som sin övertygelse att framtvingandet av nämnda fredsverksamhets nedläggande skulle betyda ett förnekande av en av nutidens framtidsdugligaste kulturyttringar.”⁵⁷

Under 1930-talet mörknade horisonten i Europa genom diktatorerna Mussolini i Italien och Hitler i Tyskland, och i den ödesmätade tiden blev Edvin Stenwall för Svenska folkpartiet invald i riksdagen under åren 1936–1938. Här fick han en utsiktspost med goda möjligheter att påverka diskussionen kring fredsfrågan i riksdagsdebatterna. I riksdagen böljade debatten om att den pacifistiska fredsrörelsen gick kommunismens – och därmed Sovjetunionens – ärenden. Samma koppling har gjorts också senare ända in till 2020-talet, nu i form av Putins Ryssland.

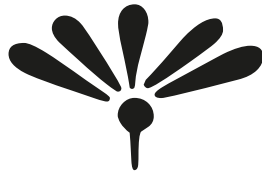
Under Edvin Stenwalls riksdagsperiod beskylldes fredsrörelsen för tre saker – negativ inställning till skyddskårerna, avskaffa värnplikten och skrota försvaret. Dessa bemöttes av riksdagsledamoten Stenwall på följande sätt: fredsrörelsen angriper inte försvaret eller skyddskårerna på något sätt, värnplikten är en samvetsfråga enligt grundlagen och det nationella försvaret skall inte ensidigt skrotas, vilket vore självmord: ”All vår avrustningspropaganda har syftat till den internationella överallt i världen skeende avrustningen under Nationernas förbunds ledning...// Finlands fredsförbunds program i avrustningsfrågan skulle man kanske

med en viss schematisering kunna uttrycka så: för den internationella avrustningen och mot den nationella upprustningen.”⁵⁸

I riksdagen försökte Lapporörelsen och andra nationalistiska ledamöter dra in understödet till fredsarbetet, men Stenwall gjorde ett eget motförslag och lyckades till och med öka anslaget tack vare Svenska folkpartisternas och socialdemokraternas stöd. Dessutom försökte han i kulturutskottet genom en motion få ett åtgärdsprogram för folkupplysningsverksamheten vid Nationernas förbund via Folkförbundet, men denna motion hann inte föredras i riksdagen.⁵⁹ Tänk vilket modigt initiativ – fred genom folkbildning som ompänner hela Nationernas förbund!

Till sist en slutreflektion. I tider av krigshot är det en naturlig att eskalera militära utgifter och satsa på trygga gränser och starka försvarsallianser. I en sådan situation verkar pacifism inifrån och underifrån vara utslag av naiv idealism, nyttig idioti som gynnar fienden och leder till den starkares totala övermakt. Edvin Stenwalls engagemang väckte motstånd både inom kyrkan och politiken, främst från ytterhögerens sida, men hans vision låg hela tiden bortom krigets brutala våld.

Han var närmast profetisk i sin insikt om att samhällsfred och sinnesfrid handlar är två sidor av samma mynt. Fredsfostran är ett spektrum av aktiva handlingar för yttre fred och inre frid.

Essä 4: Hannah Arendt – om våldet och det rättfärdiga kriget

Filosofen Hannah Arendts tankar om våldets natur i boken *On Violence* kan beskrivas som en klassiker som väl definierar den generation som växte upp efter andra världskrigets grymheter. Här finns många välbekanta ikoniska formuleringar från det kalla krigets retorik, som har bärkraft ännu på 2020-talet, även om man kan hävda att den teknologiska utvecklingen bakom krigsindustrin har nått nya höjder.

Arendt konstaterar i inledningen av boken att krigsteknologins utveckling har överskridit punkten där destruktionsförmågan kan berättigas i en väpnat konflikt. Vi befinner oss i ett apokalyptiskt schackparti mellan globala supermakter, som spelar enligt principen om-någondera-vinner-har-båda-förlorat:

”Spelets ’rationella’ syftemål är att avskräcka från krig, inte att segra, och rustningskapplöpningen som inte längre är en förberedelse för krig kan nu enbart motiveras med att den bästa fredsgarantin är en så stark avskräckningsfaktor som möjligt.”⁶⁰

Författaren analyserar klarsynt hur våldshandlingarnas instrumentella medel-ändamål-logik riskerar att bli korrumpad när den tillämpas på människor – här kan nutidens Rysslands brutala anfallskrig i Ukraina och civilbefolkningens öde i Gaza-konflikten tjäna som flagranta nutida exempel. De båda aktuella krigen bygger på tanken om det rättfärdiga kriget som enbart ses ur den starkare partens synvinkel.

Arendt räknar upp faktorerna bakom krigiska handlingar – slumpen, simulationsprocedurer, regiåtgärder och spelteorier – som inte kan eliminera osäkerheten kring krigets utgång. Något nedslående konstaterar Arendt att ”...det hittills inte dykt upp någon ersättning för kriget som slutlig utslagsfaktor i de internationella relationerna.”

Utgående från Arendts beskrivningar om våldets natur går det att formulera tre pedagogiska tankebanor – lär av tidigare genera-

tioners kamp, förstå våldets narrativ och se på konsekvenserna av rättfärdiga krig.

Lär av tidigare generationers kamp

Hannah Arendt beskriver den efterkrigstida generationens reaktioner efter andra världskrigets ohyggliga våldsspiral som kulminerade med atombombarna i Hiroshima och Nagasaki 1945:

”Vår unga generation är den första som fått växa upp i atombombens skugga. Erfarenheten av det kriminella våldets infiltration i politiken har den fått arva från föräldragenerationen: i skolor och universitet har den fått läsa om koncentrations- och förintelseläger, om folkmord och tortyr, och om det massdödande av civila som numera är ofrånkomligt i alla moderna militära operationer...// De ungas första reaktion var vämjelse inför varje slag av våld, en nästan självlklar anslutning till icke-våldsmetoder och principer.”

Arendt fortsätter sitt resonemang med att denna spontana reaktion skapat framgångar i form av medborgarrättsrörelsen i USA, studentupproren och motståndsrörelsen mot Vietnamkriget. Samtidigt konstaterar hon lakoniskt i slutet av 1960-talet, efter mordet på King och Kennedy: ”Men det är ingen hemlighet att förhållandena har förändrats sedan dess, att icke-våldsprincipernas anhängare befinner sig på defensiven.//Det är bara naturligt att den unga generationen lever i en starkare känsla av domedags-hotet än de som nått över trettioåren.”

Författaren citerar den amerikanska sociologen C. Wright Mills som skrivit: ”All politik är en kamp om makten; maktens yttersta form är våld.” I den efterkrigstida generationen kunde man ändå i de västliga demokratierna uppleva en stark social motreaktion mot våldet i form av civilsamhällets engagemang i fredsfrågan, mot rasismen i USA, flower power-hippierörelsens protestsånger, ökad fokusering på tredje världen, dess avkolonisering och global miljöförstöring.

Förstå våldets narrativ

Hannah Arendt ger sig i kast med att förklara våldets narrativ genom att koppla ihop våldsbegreppet med ofta förekommande synonymer – makt, styrka, kraft, auktoritet och terror. Här försöker filosofen klargöra begreppens inbördes relationer:

Makt är inte bara en enskild människans handling, utan det handlar om ett samförstånd som skapas av en social grupp.

Styrka är en individuell karaktärsegenskap som blir märkbar i förhållande till andra.

Kraft är en synonym till våld som tvångsmedel, men borde enligt Arendt endast användas strikt terminologiskt i form av krafter frigjorda från fysiska eller sociala fenomen t.ex. naturkrafter.

Auktoritet betyder myndighet och är en beteckning som ofta missbrukas som synonymt till ordet "auktoritär", men borde hellre förknippas med personlig auktoritet i relationer och inom institutioner.

Våld är instrumentellt till sin karaktär. Enligt Arendt står det nära styrkan "eftersom våldets redskap i likhet med andra verktyg konstrueras och brukas i syfte att mångdubbla den naturliga mänskliga styrkan".

Terror betyder skräckvälde som inte är lika med våld. Terrorn är "snarare den form av styrelse som utbildas när våldet består efter att ha förintat all makt, och behåller full kontroll." Enligt Arendt är terrorns effektivitet helt beroende av en upplösning av oppositionsgrupper, en social atomisering.⁶¹

Under det kalla kriget tidsålder (1945–1991) var världen tudelad genom USA-allierade länder i väst och Sovjetunionens allierade främst i Östeuropa. Då talade man allmänt om den militära upp rustningen som en våldsspiral, en terrorbalans mellan väst och öst. Under det kalla krigets istid var de politiska blocken i Europa frusna, samtidigt som man rustade upp sin kärnvapenarsenal på båda sidorna om järnridån. Hannah Arendts bok skall läsas i detta sammanhang som en *wake-up-call* för civilsamhällets engagemang i fredsfrågan under 1970- och 1980-talen...

Med utgångspunkt i Hannah Arendts tankar om våldets narrativ går det att hänvisa till den kända fredsforskaren Johan Galtungs begrepp personligt våld och strukturellt våld där det personliga våldet direkt är synligt, medan det strukturella våldet är indirekt och systemiskt.⁶²

Här kan man tänka att det personliga våldet också kan vara i form av hjärntvätt, mobbning och andra former av psykiskt våld. Det strukturella våldet syns genom konsekvenserna: sociala orättvisor, polarisering, vidgade socioekonomiska klyftor. I dagens

värld är den största utmaningen de av människan skapade klimatförändringarna – klimatkrisen är en första rangens fredsfråga.

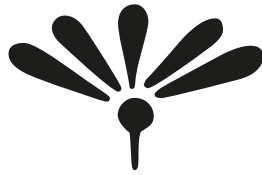
Se på konsekvenserna av rättfärdiga krig

Teorin om det rättfärdiga kriget (*Just War Theory*, JWT) har funnits sedan *anno dazumal*, och visar därmed på behovet av ständig etisk reflektion kring moraliska handlingar i krig och fred. Redan de gamla grekerna Platon och Aristoteles, som kopplade krigföring till att skapa rättvisa, visar att JWT har antika anor. Kyrkofadern Augustinus utvecklade konceptet vidare genom tanken om *jus ad bellum*, alltså när det finns rätta orsaker att starta ett rättfärdigt krig. Till helheten hör också en annan princip, *jus in bello* som handlar om de rättfärdiga metoderna att föra krig.

Inspirerad av Hannah Arendts idéer om våld har forskaren Andrea Ellner i en färsk publikation⁶³ behandlat teorin om det rättfärdiga kriget. Ellner citerar texter som ifrågasätter våldsbegreppets användning som icke-lineärt, reproduktivt och destruktivt. Våld föder våld – därmed kan man tala om det kontinuerliga våldet som frodas framför allt som socialt och kulturellt våld där de visuella effekterna blir alltmer dominerande:

”Våldets kraft och mening kommer ur dess sociala och kulturella dimensioner. Om man enbart fokuserar på de fysiska effekterna av tortyr/terror/våld missar man poängen och förändrar projektet till en klinisk, bildlig eller artistisk exercis, som riskerar att degenerera till teater eller våldspornografi...”

Här kommer en varning för att det ständiga mediala och visuella krigsvåldet kan avtrubba våra sinnen och vår förmåga till empati, kritisk analys och förmåga att förstå våldets långsiktiga trauman. Som ett talande nordiskt exempel kan vi se på Finlands tre krig under 1900-talet. Finlands inbördeskrig (1918), vinter- och fortsättningskrig (1939–40, 1941–44) har sannerligen satt sina djupa spår över flera generationer.

Essä 5: Vem kan jag lita på – om tillit, hatprat och hybridkrig

Den svenska tillitsforskaren Lars Svedberg har tillsammans med sina kolleger identifierat tre former av tillit:

- **generell tillit** – allmän tillit till de flesta människor.
- **partikulär tillit** – tilliten till den man känner; familjen, vänner, bekanta.
- **lokalsamhällestillit** – den sociala tilliten i lokalsamhället.⁶⁴

Enligt de svenska forskarna och nya barometerundersökningar sjunker tilliten i Sverige, med stora lokala variationer och ökade klyftor mellan städer och landsbygd. En av många förklaringar kan vara gängkriminaliteten, som är ett växande hot mot både samhällsfreden och sinnesfriden.

Frågan om tillit är central när vi talar om fredsfostran som en hybrid av samhällsfred och sinnesfrid. Vi vuxna är förebilder – på gott och ont. I många sammanhang påtalas det att vi vuxna som fostrare av barn och unga skall skapa trygga ramar, vara närvarande och vara goda förebilder. Tillit skapas av kärleksfull omvårdnad, gemensamt delad tid och uthålliga, trygga relationer. Den harmoniska bilden utmanas av en fråga:

Varför mår allt fler barn, unga och vuxna dåligt i våra relativt sett trygga nordiska samhällen?

Ett av svaren kan sökas i barns och ungas brist på anknytning till omvärlden. Psykologisk forskning använder begreppet epistemisk tillit:

Epistemisk tillit (eng. epistemic trust) handlar i vidare mening om människans anknytning till världen och hennes förtroende för olika kunskapskällor vilken som, till exempel för vad som påstås i tidningar, radio, TV och på sociala medier. Motsatsen är epistemisk misstro (eng: epistemic mistrust), misstro mot vad som påstås av någon eller i en framställning. Barn och ungdomar med anknytningsproblem kan hamna i en attityd av epistemisk misstro som övergår i allmän misstro till vuxenvärlden.⁶⁵

Psykoterapeuten Maria Wiwe har skrivit boken *Vi måste prata om epistemisk tillit – mentalisering och pålitliga relationer* där hon tar avstamp i psykoterapins praktik och förtroendet mellan klienten och terapeuten. Terapeuten måste först bemöta den andra som en närvarande och trygg människa och inte direkt hoppa in i yrkesrollen. Förtroendet som byggs upp leder till positiva resultat för klienten genom att terapeuten sedan kan använda sin kunskapsarsenal till fullo.⁶⁶

Här är det möjligt att dra en parallell till fredsfostran – föräldrar, andra medfostrare, lärare och pedagoger har samma uppdrag som terapeuten i sammanhanget ovan. Vi känner redan till vilka effekter sociala medier har på barn och unga, men även på vuxna, när det gäller självkänsla, identitet och sociala relationer.

En gemensam utmaning för att kunna skapa starkare social och epistemisk tillit är den utbredda ensamheten som förekommer i alla åldrar i våra nordiska så kallad välfärdssamhällen. Ensamhet, isolering och minskande tillit kan vara en grogrund både för psykiska ohälsa och ökad misstro när det gäller anknytningen till omvärlden.

Politikern och psykologen Pekka Sauri har i sin bok om sinnesfrid i en orolig värld hänvisat till ett populärt radioprogram i Finland, kallat *Yölinjalla* (Nattlinjen) där han i en direktsändning varje vecka under 16 år lyssnat på ensamma och utsatta människors kriser och överlevnadskamp när det gäller psykosocial ohälsa. Programmet fungerade som kamratstöd för otaliga finländare, som kunde identifiera sig med och få tröst av de spontana samtal som pågick på radion en natt i veckan. Sauri har skrivit en handbok för överlevare med grundläggande levnadsråd på ett lättläst språk:

1. Världen byggs genom att tala, förhandla och komma överens. Därför lönar det sig att lära sig tala, förhandla och komma överens.
2. Det lönar sig att hålla sina överenskommelser, om de bryts leder det till problem och olycka.
3. Man bör behandla andra människor i stort sett såsom man önskar sig själv bli behandlad. Om man inte gör det är man orättvis och feg.

4. I alla situationer erbjuds det alternativ som man kan och bör välja emellan. Andra alternativ finns inte utöver de som redan erbjuds.
5. Man skall inte vara alltför långsam i att välja.
6. Människan behöver mål som hon kan sträva mot. Om hon inte har mål finns ingen framtid.
7. Livet är kortare än du tror, och det lönar sig inte att trassla till det med onödigt strul.
8. Det lönar sig att studera.
9. Ingen är ensam med sina problem. Det finns alltid en annan som är eller har varit i samma situation. Att tala med en sådan person hjälper i allmänhet.⁶⁷

Hatprat som orättvis kommunikation

Ensamhet och psykisk ohälsa kan även leda marginaliserade människor in på farliga vägar. Här kan vi fortsätta med följande utmaning:

Varför har hatprat fått ökat utrymme i den offentliga diskussionen?

Den finska teologen Risto Saarinen vid Helsingfors universitet har skrivit en insiktsfull essä om hatprat som moraliskt fenomen.⁶⁸ Fenomenet är inte nytt och det kan härledas långt bakåt i historien. En allmän definition på hatprat är ”sådana språkliga och symboliska uttryck vars mening är att rikta förakt eller hat mot vissa individer och befolkningsgrupper.”⁶⁹

Hatprat finns nämnt i Finlands strafflag, speciellt i samband med hets mot folkgrupp och brott mot trosfriden – den senare avskaffades i Sverige år 1970, vilket under senare år har väckt intensiv debatt i samband med Muhammed-karikatyror i Danmark och Koranbränningar i Sverige. I den samtida debatten speglas strafflagens paragrafer speciellt i förhållande till olika tolkningar av yttrandefriheten och populistiska uttryck som utmanar gränserna.

Styrkan i Saarinens essä är att han bygger upp en sorts moralisk värmemätare för hatprat i form av en glidande skala med följande retoriska begrepp i riktning mot allt våldsammare språkbruk:

- moraliskt rättfärdigad kritik →
- väcka misstro →
- sprida misstro →
- svartmålning →
- kriminaliserat hatprat⁷⁰

För att ytterligare klargöra det moraliska resonemanget utvecklar Saarinen ett schema för rättvis och orättvis argumentation i den offentliga diskussionen:

	Negativ	Neutral	Positiv	Målsättning
Rättvis argumentation	rejäl kritik	beskrivande	uppmuntrande	gemensam sanning
Orättvis argumentation	svartmålande, misstro	likgiltighet, åsidosättande	anpassning, inställsamhet	motståndarens förlust, de egnas vinst

Det kan vara svårt att generalisera Saarinen's moraliska värmevärmätare och retoriska indelning till alla sammanhang, men här finns väldigt många anknytningar till den aktuella samhällsdebatten och ett seriöst försök att beskriva ett mönster för hur offentliga debatter ständigt hotar att spåra ut. Här sker också en koppling till fake news, deep fake och annan desinformation kopplad till hybridkrig, politiska val och förhandlingar.

Studiematerial 1: Hur kan ideella föreningar integrera fredsfostran?

Här kommer ett buffébord dukat med sju olika learning-by-doing-koncept med ambition att integrera fredsfostran i föreningsverksamhet genom konkreta exempel och utbildningar:

- BEREDSKAPEN – civil och demokratisk beredskap
- MÖTESPLATSEN – trygga och inkluderande rum
- LÄGERELDEN – likvärdig gemenskap
- FILANTROPEN – stödaktioner för krigsdrabbade
- RETREATEN – flykt, sinnesfrid och stillhet
- HUSTAVLAN – vett & etikett
- FREDSMÄKLAREN – konfliktlösning i vardagen

BEREDSKAPEN – civil och demokratisk beredskap

I Sverige pågår en aktuell diskussion om hur landet skall sköta totalförsvaret under kristider. Diskussionen har tagit fart i och med Rysslands anfallskrig i Ukraina, vilket ledde till Finlands och Sveriges NATO-medlemskap. Totalförsvaret består av det militära och det civila försvaret enligt följande indelning:

- Det militära försvaret består av Försvarsmaktens stridskrafter – armén, flygvapnet, marinen och hemvärnet.
- Det civila försvaret består av statliga myndigheter, kommuner, länsstyrelser, regioner, företag, arbetsmarknadsorganisationer, frivilligorganisationer och trossamfund.⁷¹

I den demokratiska beredskapen ingår att skydda demokratin som ett centralt element, det vill säga demokratins kärna i form av yttrandefrihet, rättssäkerhet och mänskliga fri- och rättigheter. Samtidigt är det ytterst viktigt att skydda medborgarnas liv och

hälsa, miljö och ekonomiska värden, nationens gränser och samhällets funktionalitet.

Svenska Lottakåren – demokratisk beredskap

Svenska Lottakåren har utvecklat ett studiematerial för demokratisk beredskap som passar i skolor, föreningar och organisationer, vilket gör att materialet passar bra för fredsfostran i civilsamhället.⁷² Materialet utgår från fem tematiska helheter:

- Mänskliga rättigheter och barnkonventionen.
- Källkritik och politik.
- Utöva demokrati i skola och samhälle.
- Att försvara demokratin.
- Värderingar.

Ett intressant material med temat *Fred och demokrati* finns i form av *Lottapodden*, som innehåller tankar om fred och demokrati.⁷³ I podden finns nästan 200 poddavsnitt som lyfter fram hur fred och demokrati är starkt sammankopplade genom allas delaktighet och ansvar. Här kommer ett avsnitt om Modern krismat, där folkhögskolläraren Hugo Malm från Holma Folkhögskola ger olika tips på modern matberedskap: <https://www.svenskalottakaren.se/lottapodden>

Krisberedskap i Finland – försörjning och krisutbildning

Försörjningsberedskap i Finland innebär beredskap för eventuella kriser, störningar och kontinuitetshantering genom att säkerställa vitala funktioner så att samhället, näringslivet och befolkningen kan leva tryggt i sin vardag.⁷⁴

Myndigheters och organisationers beredskapsrekommendation för privathushåll är minst tre dygn eller 72 timmar. Alla medborgare i Finland rekommenderas att delta i utbildningen 72 timmar som ger alla konkret information om beredskap att klara sig i tre dygn (72 h) i en störningssituation.⁷⁵ Räddningsbranschens Centralorganisation i Finland (SPEK) ordnar utbildningen 72 timmar som onlinekurs, där man kan utbilda sig till instruktör som jobbar t.ex. med lokala och regionala föreningar.⁷⁶

Räddningsinsitutet (Pelastusopisto) i Kuopio erbjuder beredskapsutbildning som bygger upp och stärker samhällets civila beredskap: "Civil beredskap innebär ett omfattande trygghande av

medborgarna mot olika säkerhetshot. Civil beredskap omfattar olika aktörer i samhället, och kärnan i den är gränsöverskridande verksamhet och samarbete mellan myndigheter, även när det gäller beredskap inför nya typer av hot.”⁷⁷

Även om beredskapsutbildningen riktar sig främst till den offentliga förvaltningen på lokal, regional och central nivå, är det nyttigt att inom föreningar att känna till beredskapsutbildningens innehåll, som handlar bland annat om samhällets säkerhetsstrategier, lokala risk- och hotbedömningar, krisledning och kommunikation.⁷⁸

Försvarsutbildningsföreningen (MPK) är en riksomfattande organisation (grundad 1993) som ger medborgarna ökade färdigheter att bemästra vardagens faror och störningssituationer.⁷⁹ Föreningen samarbetar med myndigheter och frivilliga organisationer som verkar inom säkerhet, utbildning och information. Svensk- eller tvåspråkiga medlemsföreningar är bl.a. Kadettkåren rf, Kvinnornas Beredskapsförbund rf, Nylands Brigads Gille rf, Reservistförbundet rf och Finlands Jägarförbund rf.

MPK:s frivilliga försvarsutbildningar har blivit omåttligt populära under de senaste åren, då den geopolitiska situationen har förändrats i och med Rysslands anfallskrig i Ukraina. Speciellt populära har utbildningarna varit inom Naisten Valmiusliitto (sv. Kvinnornas Beredskapsförbund) som även har en finlandssvensk representant från Finlands svenska Marthaförbund i styrelsen. Bland den breda paletten av populära beredskapsutbildningar kan nämnas Psykisk kriställighet, Informations-påverkan, Cybersäkerhet, Att överleva i terrängen och Verksamhet i våldsamma extrem situationer.⁸⁰

MÖTESPLATSEN

– trygga och inkluderande rum

På den mycket matnyttiga finska webbsidan Likabehandling.fi finns tydliga anvisningar för ett tryggt rum, här med exempel från Dansens Hus i Helsingfors:

Respektera andra personers fysiska och psykiska tillstånd. Du kan inte veta en annan persons gränser utan att fråga. Fråga alltså innan du till exempel rör en annan person. Lyssna och ändra

ditt beteende, om någon meddelar dig att ditt beteende gör dem obekväma.

Respektera alla, gör inte några antaganden. Gör inte antaganden om någons sexualitet, kön, nationalitet, etnicitet, religion, värderingar, socioekonomiska bakgrund, funktionsförmåga eller hälsa. Respektera pronomen och namn. Var medveten om dina egna privilegier.

Ingen kroppsdiskriminering. Kommentera inte andras kroppar. Undvik också kommentarer om andras matportioner och ätande.

Respektera andras åsikter, föreställningar, erfarenheter och avvikande synpunkter. Håna, förnedra eller frys inte ut någon och förlöjliga inte någon genom det du säger, genom ditt beteende eller genom dina handlingar.

Ta ansvar för dina handlingar och ditt beteende. Var medveten om att dina handlingar påverkar andra människor även om du har goda avsikter.

Ge plats. Försök se till att alla har möjlighet att delta i diskussionen. Kör inte över andras åsikter och låt andra prata. Respektera också andras privatliv och behandla känsliga ämnen med respekt.

Ingrip i trakasserier också när du bevittnar sådana och fråga den som blivit trakasserad om hen vill ha hjälp eller stöd. Var inte bara en utomstående betraktare.⁸¹

LÄGERELDEN **– likvärdig gemenskap**

Lägerelden är en kraftfull sinnebild över likvärdig gemenskap där människor samlas kring en värmande brasa ute i den fria naturen. På vilket sätt blir gemenskapen likvärdig? Kanske det har att göra med den öppna, inbjudande och naturliga miljön, som i bästa fall inbjuder till att stanna upp, känna stillheten som öppnar för sinnesfrid, ro och kamratlig gemenskap.

Ett exempel är finska scouternas *Ledareldar* (fi. Johtajatulet) som ordnas i form av en *Dialogpaus*⁸² mitt i en skog i naturparken Evois i Finland – evenemanget marknadsförs som världens största dialogevenemang. I *Ledareldar* har Finlands president Alexander Stubb varit en aktiv medverkande redan före han blev vald till president. År 2023 kom 3300 deltagare till *Ledareldarna* med temat FRED utgående från följande frågor:⁸³

- Vad allt betyder fred – i det egna sinnet, de egna gemenskaperna, hela världen?
- Vilka tankar och handlingar befrämjar fred, och vilka underblåser konflikter?
- Är bestående fred möjlig?
- Hur kan jag själv uppleva frid mitt i allt?

De fyra frågorna från Lägereld-exemplet kan med fördel tillämpas även av andra ideella föreningar och organisationer än scoutrörelsen. När man planerar en fysisk lägereld för mindre eller större grupper, är det givetvis viktigt att följa säkerhetsföreskrifter för uteprogram i naturen enligt allemansrätten och myndigheternas anvisningar.⁸⁴

Lägerelden kan också tillämpas inomhus genom att samlas i halvcirkel kring en värmande brasa i ett utrymme med kakelugn, eller i cirkel i ett mötesutrymme med något blickfång i mitten – ett blomsterarrangemang fungerar utmärkt här. Det är ingen slump att cirkeln fungerar som en demokratisk formation, eftersom alla kan se varandra i ögonen som ett tecken på likvärdig gemenskap.

Virtuella lägereldar kan man testa på – erfarenheten talar för att de lyckas bättre om gruppen har träffats tidigare, vilket kan fungera bra i föreningsverksamhet där medlemmarna känner varandra.

FILANTROPEN

– stödaktioner för krigsdrabbade

Föreningarnas stödaktioner för krigsdrabbade har under de senaste decennierna kanaliserats till kända medborgarorganisationer med gott rykte och starkt varumärke – här kan vi nämna Amnesty, Röda Korset, Kyrkans Utlandshjälp, Läkare utan gränser och Förenta Nationernas organisationer. De här organisationerna vill inte bara få medel till krisdrabbade områden och befolkningsgrupper, utan också fungera som kanaler för våra värderingar och uttryck för solidaritet utanför den egna filterbubblan. Eftersom organisationerna är kända för de flesta, så är de lätta att stöda genom insamlade medel från till exempel föreningens årsjubiléer.

I stället för de kända medborgarorganisationerna lyfts här upp mindre aktioner och initiativ med koppling till det brinnande och smärtsamma kriget i Ukraina. Rysslands anfallskrig i Ukraina gjorde att kriget kom in på bara skinnet hos oss som bor i Norden.

Det ledde till en tsunamivåg av stödaktioner för Ukraina – här kommer en rad innovativa exempel:

KARAVANEN TILL UKRAINA är en medborgaraktion som startades av den finlandssvenska journalisten Magnus Londén i början av år 2023. Några månader senare registrerades föreningen med samma namn. Devisen är: Vi ska kämpa så länge Ukraina kämpar. Löftet är 0 euro i administrationskostnader, allt görs genom frivilligarbete, full transparens och uppföljning. Den ukrainska samarbetsparten är Initiative E+. ⁸⁵

HELPUKRAINA har en svensk webbsida med uppmuntrande initiativ – bland annat pensionärer i Lysekil som öppnar en butik där allt är gratis för ukrainare, boende för ukrainska barnfamiljer, frivilliga sjuksköterskor som gör hälsokontroller och lingvisten som lär nyanlända ukrainare svenska. ⁸⁶

KALYNA är en förening i Österbotten för ukrainare som anlänt till regionen. Ordet Kalyna är en viktig nationell symbol för det ukrainska folket och symboliserar moderskap och barn i moderlandet Ukraina. Kalyna kallas också trädet där röda bär symboliserar mod hos folk som har spillt blod för sitt moderland i strid med fiender. Lokala och regionala föreningar i Österbotten kan enligt win-win-principen samarbeta med Kalyna och samtidigt bidra till lyckad integration åt båda hållen. ⁸⁷

UKRAINSKA ALLIANSEN I SVERIGE är en paraplyverksamhet för 12 olika föreningar och bildades redan i September 2009. Alliansen samarbetar med folkbildande aktiviteter genom Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) och man förverkligar bland annat utbildningsdagar och föreläsningar för medlemsföreningarna, utvecklar kulturaktiviteter mellan Ukraina och Sverige, motverkar fördomar mellan svenskarna och invandrare och verkar för ett jämställt samhälle där invandrarkvinnornas kompetens tas tillvara. <https://uais.se>

UKR-FOLK är Sunderby folkhögskolas innovativa projekt som vill stärka civilsamhället i Ukraina genom folkbildning. Pedagoger och personer som arbetar med ungdomar och unga vuxna i Ukraina kommer att få ta del av svenska folkhögskolors verksamhet genom workshops på olika teman och genom att jobbskugga hos sex olika folkhögskolor i Sverige.

Sunderby folkhögskola i Sverige är projektägare och de ukrainska samarbetspartnerna är Ukrainian Bildung Network

(UBN) som bland annat arbetar för stärkt vuxenutbildning och för att etablera ett nätverk för ukrainska folkhögskolor och Ukrainian Leadership Academy (ULA) som arbetar med ungdomar och ledarskap.

En av de ukrainska folkhögskolorna – Vovchok – är aktivt med i UKR-FOLK-projektet med de svenska folkhögskolorna. Vovchok tar emot donationer från alla privatpersoner, föreningar och organisationer som vill hjälpa till att bygga upp ett fredligt Ukraina med folkbildning redan nu, mitt under brinnande krig. Ideella föreningar i Norden kan aktivera sig och bygga upp civilsamhället i Ukraina och ge pedagogerna och deltagarna hopp om en bättre framtid!⁸⁸

RETREATEN

– flykt, sinnesfrid och stillhet

Det engelska ordet *retreat* härstammar från militär terminologi, där trupper som på slagfältet hamnat i underläge flyr fältet genom att retirera från sina positioner. Det svenska ordet *reträtt* beskriver samma sak; att dra sig undan, fly från stridens hetta till ett lite lugnare ställe för att inta nya försvarspositioner. Denna betydelse av *retreat* är så långt från sinnesfrid som man kan komma!

Alla som läst Väinö Linnas roman *Okänd soldat* eller sett filmerna, vet hur det finska fortsättningskriget (1941–1944) dramaturgi utvecklades från framgångsrikt anfallskrig till blodig reträtt – och hur de finska försvararna heroiskt höll ställningarna vid de avgörande striderna.⁸⁹ Filmerna och boken är perfekt diskussionsmaterial för fredsfostran genom folkbildning.

Retreaten har en mycket lång historia med kopplingar till människans behov av att mitt i världens larm och stress stanna upp, dra sig tillbaka och söka sinnesfrid, stillhet och tystnad. I ett föredrag vid Kymmenedalens folkhögskola i Fredrikshamn talade jag om retreatens långa och korta historia genom att lyfta fram tystnadens olika betydelser:

- kontemplativ tystnad, som är dialog via inre meditation,
- förtryckande tystnad, som förtrycker människors frihet och leder till tystnadskultur, enligt ett begrepp av pedagogen Paulo Freire,
- generativ tystnad, som hör ihop med skapande och mångfald.⁹⁰

Tystnadsforskaren Outi Ampuja skriver i sin bok *Hyvä hiljaisuus*⁹¹ (sv. Den goda tystnaden) om en bred forskning om finländarnas inställning till tystnad och stillhet. Hon indelar tystnaden i ett fyrfält med positiv/negativ tystnad och yttre/inre miljö, där de olika kombinationerna kommer fram på ett pedagogiskt sätt:

- meditativ tystnad är en styrka i form av kontemplation och djupa tankar,
- ångestfylld tystnad är en svaghet, som syns i form av ensamhet, depression och ohälsa,
- återupplivande tystnad ger välmående genom att man vistas ute i naturen,
- hotande tystnad som ständigt hotas av urbana bullermiljöer och överstimulerande teknologi.

I Finland finns ett antal retreatgårdar som erbjuder retreatar med olika innehåll och format:

På finska sidan finns föreningen *Hiljaisuuden Ystävät* (Tystnadens vänner) i Fredrikshamn i Kymmenedalens folkhögskolas utrymmen. Verksamheten är förankrad i den evangelisk-lutherska folkkyrkan och är ekumenisk till sin natur genom anknytningen till kontemplativ praktik ända från fornkyrkans tid. Man erbjuder retreatar på olika håll, allt från Meditativ fotografering, Stillhetens yoga, Ekologisk andlighet till Kantelespel- och Ruska-retreatar. Alla kan delta med låg tröskel.⁹²

Retreatgården Snoan nära Hangö firar 50 år av retreatverksamhet – de facto var det en KFUK-förening med aktiva finlands-svenska kvinnor som praktiserade så kallad Stilla Stunder redan på 1950-talet. Snoan är Finlands äldsta retreatgård, som grundades av Marga Ahlqvist och Märta Sohlberg och invigdes år 1974.

Retreatgården omfattar ett delvis moderniserat torp från 1800-talet samt en gårdsbyggnad med tolv gästrum och ett kapell. Gården är omgiven av fridfull natur, som ger goda möjligheter till vila och rekreation. Församlingar, föreningar och andra grupper kan boka retreatgården för egen retreat. På Snoan kan man också hålla möten eller planeringsdagar för mindre grupper.⁹³

I föreningar och organisationer kan det vara hälsosamt att analysera mötesplatserna; är de trygga om inbjuder de till dialog? Ofta kan ett byte av mötesplats och -miljö stimulera deltagarna att tänka mer kreativt. I en stillsam miljö finns det också tid för

samtal och möjlighet till koncentrerad närvaro, något som har blivit en bristvara i dagens hektiska livsrytm.

Under senare tid har retreat-begreppet generaliserats, och numera kan styrelser, arbetsgrupper och team dra sig tillbaka på "retreat" på olika håll för att kunna fokusera på viktiga frågor utan stress och distraktioner. Det viktiga här är att man lägger stor vikt vid val av plats – är det ett stökigt hotell i en storstad, en kursgård på en mindre ort, en spa-anläggning med sköna wellness-behandlingar eller ett enkelt torp vid en naturskön skogsglänta?

HUSTAVLAN – vett & etikett

En hustavla för föreningar betyder i praktiken att man i den konkreta verksamheten gör upp möjligast tydliga, trygga och transparenta spelregler som gäller alla berörda – förtroendevalda, medlemmar och deltagare i små och stora evenemang. Vett och etikett är etisk fredsfostran på gräsrotsnivå, inte bara vackra principer som glöms eller finns enbart i skrivna dokument.

Här kommer ett exempel på vett och etikett för ideella föreningar och organisationer:

Uppförandekod inom Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen

Föreningen har gjort upp en uppförandekod, som gäller styrelsen, anställda, praktikanter, lokalföreningar, aktiva medlemmar och volontärer utifrån föreningens idéprogram: "Alla som representerar organisationen ska ta del av uppförandekoden. När du representerar Svenska Freds gör du alltid det utifrån idéprogrammet och vår vision om hur en fredligare värld bäst uppnås."⁹⁴

Här gäller det att leva som man lär enligt uppförandekodens etiska riktlinjer:

- Behandla alla med respekt och värdighet.
- Ta aktivt avstånd från sexuellt utnyttjande och exploatering.
- Motverka alla former av korruption.
- Alkohol eller andra berusningsmedel bekostas inte.
- Följ Svenska Freds avtal och styrdokument.
- Missbruka inte din förtroendeställning.
- Hantera information med diskretion och gott omdöme.

- Tänk på att du representerar Svenska Freds.
- Följ Svenska Freds säkerhetsföreskrifter.
- Förvalta våra resurser ansvarsfullt.
- Ta hänsyn till miljön och gör medvetna inköp.⁹⁵

Uppförandekodens riktlinjer kan med fördel kopieras och delas inom andra föreningar och organisationer, naturligtvis skraddarsydda enligt föreningens egna stadgar, värderingar och verksamhetsmål.

FREDSMÄKLAREN **– konfliktlösning i vardagen**

Här bjuds det på tre idéer för hur föreningar, organisationer, skolor och lärande grupper kan integrera temat konfliktlösning i vardagen i sin verksamhet:

Idé 1: Bjud in en fredsbevarare som varit på uppdrag ute i världen.

Finlands Fredsbevararförbund är en förening som samlar i en och samma organisation alla finländare som har tjänstgjort i fredsbevarande uppdrag och krishanteringsuppgifter. Förbundets internationella samarbete har traditionellt fokuserat på nordiskt samarbete sedan slutet av 1960-talet och satsar mycket på kamratstöd och erfarenhetsexpertis:

”EN KAMRAT LÄMNAS ALDRIG EFTER. (fi. Kaveria ei jätetä) Fredsbevararveteraner har för kamratstödet antagit idén om den princip som redan betydde allt för veteraner från våra krig. Vi har inte uppfunnit denna själva. Därav vill inte åta oss äran för detta.// Som fredsbevarare har vi erbjudits möjlighet att vidga vår världsbild. Vi har dessvärre sett och upplevt vad krig gör; hur meningslöst krig är och att krig aldrig har vinnare.”⁹⁶

I kriser och konflikter är det viktigt hur parterna kommunicerar kring krisen. Den finlandssvenska veteranen i fredsbevarande krisarbete, kommunikationskonsulten Elli Flén har flitigt föreläst inom föreningar och olika organisationer om sina erfarenheter från uppdrag ute i världen och krissituationer på närmare håll. Under en föreläsning i kriskommunikation gav Elli Flén följande råd till finlandssvenska ideella föreningar och organisationer om temat *När krisen är ett faktum*:

- Agera snabbt: sociala medier har snabbat upp processen. Dåliga nyheter blir inte bättre med tiden. Vänta inte med all fakta. Kommunicera det du vet och lova återkomma.
- Ta ansvar: erkänn. Inse faktum. Skyll inte på andra. Ta krisen på allvar. Be om ursäkt vid behov.
- Ta ansvar: åtgärda problemet. I kriser behövs starkt ledarskap. Åtgärda problemet som orsakade krisen.
- Var ärlig: Ljug aldrig. Mörka inte. Om du säger A, måste du säga B.
- Visa respekt: Respektera de som lider av skadan. Visa medmänsklighet. Informera berörda själv. Var ödmjuk.
- Förstå media: Känn mediernas arbetssätt. Förstå journalistens jobb och behov. Vad som än händer, var alltid artig och ha en saklig ton i kommunikationen.⁹⁷

Idé 2: Ordna en bokcirkel om kriser och konflikter – läs både fack- och skönlitteratur.

Om man i en förening eller grupp vill lära sig mer om bakgrunden till att ett land är i krig – vi kan här ta som exempel Ryssland och Ukraina – är det viktigt att förstå landets historia, kultur och geografi. Att det ursprungliga Ryssland uppstod på 1000-talet med Kiev som ett centrum har i nuvarande president Putins tolkning använt som ett argument för att invadera Ukraina. Författaren och översättaren Bengt Jangfelts bok *Vi och dom* beskriver på ett träffsäkert sätt hur Ryssland som idé fortsätter att bekräfta sig

själv, och förklarar hur samma mönster upprepar sig trots olika regimer.⁹⁸

Flera ukrainska författare har kommit ut med skönlitterära böcker om Rysslands anfallskrig i Ukraina – här ett exempel på en dikt av Oksana Zabujko som hon skrev i februari 2022, precis då det ryska bombardemanget inleddes:

”Djurens irrationella, oemotståndliga, reflexmässiga behov i farans stund:
Hem! Hem till grytet, till grottan, till skyddet, till de egna
–
trycka ihop sig med dem, smälta samman med den egna flockens värme,
gräva sig ned djupt, med tassarna över huvudet...
Fastän bomberna faller över grytet.
Det är här all identitet tar sin början.
För individen är den alltid ett säkerhetsbälte,
även om den inte ger något nytt skydd i den rådande situationen.
Även om någon har förklarat krig mot den.
Även om det är ett förintelsekrig.”⁹⁹

Oksana Zabuzjko: Den längsta av resor. (2022)

För att ordna en bokcirkel kan finlandssvenska föreningar samarbeta med det lokala biblioteket för utrymmen och söka bidrag från SFV: <https://sfv.fi/sv/studiecentralen/cirkelbidrag/>

Idé 3: Utveckla föreningens etiska kompetens att förebygga konflikter i styrelsens arbete.

Göra skillnad – handbok för förtroendevalda är en handbok utgiven av Församlingsförbundet för att utbilda förtroendevalda. Den evangelisk-lutherska kyrkan på svenska i Finland har i över 100 år haft ett eget stift: Borgå stift. Man möter många utmaningar i samtiden – bland annat sjunkande medlemsantal, mindre skatteintäkter, teologiska konflikter och strukturella förändringar.

Utbildningsmaterialet kommer med många råd och tips för goda möten och etiska riktlinjer för frivilligarbetet.

Siv Sandberg, som är universitetslärare i offentlig förvaltning vid Åbo Akademi och förtroendevald i Åbo svenska församling, skriver om sex konstruktiva strategier för förtroendevalda, som behöver fatta svåra beslut och komma överens trots olika ideologiska positioner:

- Lär känna dina beslutsfattarkolleger.
- Träna på att förstå proportionerna i verksamheten och konsekvensen av olika beslut. Be att få utbildning i frågan.
- Var noggrann med de formella procedurerna. Ju svårare frågor, desto viktigare är det att besluten följer de formella procedurerna.
- Håll fast vid arbetsfördelningen och rollspelet mellan tjänstemän och förtroendevalda. Tjänstemännen bereder och de förtroendevalda fattar beslut.
- Lyssna på opinionsyttringar, läs insändare och syna protestlistor som uppkommer inför och efter beslut. Men ställ alltid kontrollfrågan: "Vem är det som inte sänt någon skrivelse?".
- Bestäm dig för att vara en konstruktiv kraft. Också kyrkligt beslutsfattande mår gott av mer kärlek, glädje, frid, tålmod, vänlighet, godhet, trofasthet, ödmjukhet och självbehärskning.¹⁰⁰

I många ideella organisationer är tydlighet och handlingskraft viktiga resurser när man skall utveckla verksamheten utan att elda på existerande spänningar och konflikter i styrelsen och i andra sammanhang. Det sista rådet i dylika situationer är speciellt värdefullt med tanke på fredsfostran – bestäm dig för att vara en konstruktiv kraft.

Studiematerial 2: Förebilder och fredsprofiler¹⁰¹

Hur blir man en förebild för fred och frid? Fredsfostran sker i vardagliga relationer där det mesta händer bakom fasaderna och historieskrivningens biografiska berättelser.

I en artikel i tidskriften *Astra Nova* skrev jag om skillnaden mellan förebilder och idoler så här:

”Förebild’ betyder föredöme, modell, mönster, ideal. Jag har en hemlagad definition: en modellerad prototyp av en som gått före. Jag knådar fram mina husgudar som vore de av lera. Samtidigt är det svårt att göra skulpturer av sinnebilder – förebilder finns enbart i den mån de inkarneras i mitt liv. De levs fram, de är något över-sinnligt som tar sin boning i mig. // Jag tror att vår tid har sammanblandat ’förebild’ och ’idol’ ; idoler dyrkar man på distans och imiterar på ett ytplan, medan förebilden kommer mycket närmare än så, in på skinnet.”¹⁰²

Krig och förödelse har ofta övermakten. Också fredstanken kan dö, men den uppstår igen. Kanske därför framstår förebildernas budskap som så tidlöst, litet nog för en enda människa och stort nog för en enda mänsklighet. Här kommer en kort lista på personer som inspirerat andra som fredsmäklare, lärare och förebilder även i folkbildande verksamheter:

- Mohandas (Mahatma) Gandhi
- Dag Hammarskjöld
- Helena Kekkonen
- Rosa Parks
- Martin Luther King

Vad har de att säga dagens människa som hotas av cynismens och likgiltighetens förbannelse?

Gemensamt för personerna är att de haft en personlig integritet som integrerar yttre samhällsfred och inre sinnesfrid, vilket gjort dem till förebilder och fredsprofiler för andra.

Experiment med sanningen – om Mahatma Gandhi

Mahatma Gandhi har skrivit en fascinerande självbiografi, som han kallar "mina experiment med sanningen." Hela hans tankevärld genomsyras av resonemang som är experiment i den meningen att de är organiska delar, faser i den oavslutade process som kallas för livet. Och bara den som vågar experimentera, kan komma på nya tankar, innovationer, infallsvinklar på det redan kända. Gandhis experiment har en kärna, nämligen etiken. Den blir en språngbräda när man med facit i hand betraktar Gandhis liv och gärning.

Mahatma Gandhi föddes i Indien den 2 oktober 1869, och levde under det brittiska kolonialväldet. När Gandhi studerade juridik i England fascinerades han över Bergspredikan och bekantade sig med kristendomen där. De erfarenheterna har lämnat spår i hans tankar om icke-våldet som fredens metod.

Under en resa i Sydafrika fick Gandhi handgripligen erfara hur det är att leva som en föraktad indier i ett arrogant land. Han vägrades tillträde till frisören, och fick inte åka tåg i samma vagn som vita. Efter att själv råkar ut för en rad förödmjukelser beslöt Gandhi att stanna i Sydafrika och kämpa för de svartas rättigheter. Hans juridiska kunskaper från England kom väl till pass; dessutom utarbetade han en egen strategi som gick ut på att möta aggressionerna med civil olydnad och disciplinerat passivt motstånd. Samma metod använde Gandhi framgångsrikt när han ledde den indiska motståndsrörelse som sedermera ledde till Indiens självständighet.

Vad kan vi lära oss av Gandhi? Att med stoiskt lugn möta alla former av provokationer? Jag skulle vilja starta från en annan punkt: Kräv inte mer av andra än du kräver av dig själv.

Gandhi är ett utmärkt exempel på en människa som utvecklat en inre disciplin och integritet som bildar en sköld mot hatets giftiga pilar. Det är kanske inte populärt att tala om vikten av disciplin och stränghet gentemot sig själv, men jag tror att vi där kan finna en nyckel till varför Gandhi kunde bokstavligen rida ur stormen i verkligt konfliktladdade situationer.

Var finns dessa ledare idag, med samma moraliska ryggrad och okuvliga civilkurage?

Vägmärken – om Dag Hammarskjöld

Det har det gått över 20 år sedan de tragiska attackerna mot World Trade Trade Center och övriga mål i USA. Bilderna av störtande civila flygplan som dyker in i skyskraporna har för alltid etsat sig fast på våra näthinnor.

Den svenska FN-generalsekreteraren Dag Hammarskjöld gick ett liknande öde till mötes då hans flygplan störtade över djunglarna i Kongo den 18 september år 1961. Parallellen blir inte mindre av att hans efterlämnade dagboksanteckningar, publicerade i boken *Vägmärken*, pejar in stämningar och refektioner som kan ge oss tröst och tankegods i dagens globaliserade och nypolariserade värld.¹⁰³

Vi kommer främst ihåg Dag Hammarskjöld i egenskap av FN:s generalsekreterare. Hans resoluta diplomati, förankrad i stark pliktkänsla, seg envishet och intellektuell klarsyn ledde fort till resultat inom världorganisationen. Samtidigt gjorde den hektiska livsstilen att Dags anteckningar blev en allt viktigare säkerhetsventil för honom, vid sidan av andlig läsning, speciellt Tomas a Kempis *De imitatione Christi* (Om Kristi efterföljelse), en klassiker från 1400-talet.

Lärjungaskap och självupppoffring blev två dominerande motiv i Dag Hammarskjölds livsgärning.

Hans anteckningar i *Vägmärken* är på en gång djupt personliga och djupt allmängiltiga. Varje människa lever under speciella livsvillkor under den levnadstid som är just hennes, på de platser där hon bor. Ändå finns det något som förenar oss i grunden, ungefär så som den svenska poeten Gunnar Ekelöf uttryckt att det som är botten i dig är botten även i mig.

Hungern var en drivkraft för Hammarskjöld, en sorts andlig hemort som flyttade med honom på alla hans resor kors och tvärs över jordklotet. Hunger efter gemenskap i en personlig ensamhetskamp mitt i folkvimlet, hunger efter rättfärdighet mitt i de politiska konflikthärddar som skakade världen under det kalla kriget.

Dag identifierade sig med tanken att ansvar kräver mod, beslutsamhet och – offer. Vad såg han framför sig på vägen till fred? Ett nytt hotande tredje världskrig? Eller ett tindrande tusenårsrike?

Egentligen är Hammarskjölds idévärld klarsynt och illusionslös. Liksom hos Gandhi går Hammarskjöld från det personliga till det “politiska”; varje ögonblick är ett val då du bland stundens tusentals möjligheter väljer det som står dig själv närmast, som är dig själv.

Den innersta fattigdomen, bristen, längtan är ett kärll som väntar på att fyllas. När varje människa bejakar sin kallelseväg och vågar älska – sig själv – då förmår hon också älska sin medvandrare.

Dag Hammarskjöld visar med önskvärd tydlighet att vägen till fred inte börjar i högljudda proklamationer, utan i att människan troget lyssnar inåt och träget arbetar utåt.

Fredsängel med integritet – om Helena Kekkonen

Fiender finns inte – det finns bara människor.

(Helena Kekkonen)

Helena Kekkonen är en finsk pionjär inom fredsfostran som förtjänar att lyftas fram även inom Norden och globalt. Hon var aktiv under efterkrigstiden efter andra världskriget, och byggde upp Finlands rykte som nationell och internationell aktör inom freds- och utvecklingsarbete, fostran och folkbildning genom vida nätverk.

Intressant nog var Helena Kekkonen inte pedagog till utbildningen: Hon blev diplomingenjör från Tekniska högskolan, licensiat och senare hedersdoktor (2007) utgående från sina starka meriter. Trots en lovande forskarkarriär valde hon utbildningen och folkbildningen, med start som ”den revolutionära rektorn” vid Laboratorieskolan i Helsingfors, helt i enlighet med 1960-talets radikala tidsanda. Hon ville bland annat slopa vitsorden, den hårda konkurrensmentaliteten mellan studerande och i stället poängtera den sociala interaktionen.

Från Laboratorieskolan kände Kekkonen kallelsen att starta med undervisning för fångar i fängelset i Sörnäs. Där tillämpade som en av de första i Finland Paulo Freires progressiva och frigö-

rande pedagogik i fängelsemiljöerna under tidigt 1970-tal. Förutom naturvetenskap började hon leda studiecirkelar i kulturella och samhällsliga ämnen med Freires pedagogik för ögonen, vilket ledde till konkreta positiva resultat hos fångarna:

”Studiecirkelarna i fängelset blev till Kekkonens förvåning en framgång – helt enligt Freires beskrivningar. Det likvärdiga samtalet, som är ryggraden i Freires undervisning, stärkte fångarnas självkänsla och utvecklade samtidigt deras samhällsliga medvetenhet. De inspirerades av litteratur och konst, hittade den egna rösten och de egna kreativa uttrycken. De lärde sig att bakgrunden till de personliga problemen och tragedierna ofta var samhällsliga missförhållanden, som förpassade människor med tvång in i livets sprickor. De började betrakta den egna livshistorien och det omgivande samhället med ny kritisk medvetenhet.”¹⁰⁴

Helena Kekkonen jobbade som generalsekreterare för den finska folkbildningens samråd *Samverkande Bildningsorganisationerna* (SBO, på finska *VSY*)¹⁰⁵ under åren 1976-1984. Vid denna ”det kalla krigets tid” genomgick den finska folkbildningen en period av fokus på fredsfostran och internationalisering. Det fanns politisk vilja i Finland att satsa på utvecklingssamarbete i tredje världens nyligen frigjorda kolonier, inte minst i Afrika. I Finland startade Kekkonen bl.a. kampanjen *Isolera Sydafrika mot apartheid* för att frigge Nelson Mandela.

Kekkonen utvecklade snabbt personliga globala nätverk inom vuxenfostran, som Unesco först kallade ”*lifelong education*” och senare livslångt lärande (*lifelong learning*). En av hennes käpphästar blev de internationella *Meeting in Finland*-seminarierna som samlade vuxenutbildare från hela världen till Finland. Här samarbetade SBO med ICAE (*International Council for Adult Education*), den globala organisationen för vuxenutbildning, som hade grundats år 1974 och erbjöd goda möjligheter för Kekkonen till internationellt nätverkande och gemensamma projekt.

SBO var aktivt med på många fronter som medlare mellan väst och öst – västerut i Europa genom den europeiska organisationen för vuxenutbildning EBAA (senare EAEA) och österut genom sovjetiska bildningsorganisationen *Znanje* (kunskap, förnuft). *Znanje* finns fortfarande i dagens Ryssland, och genomsyras av Putins krigiska nationalism – där har bildningskapitalet försvunnit.

Helena Kekkonen fick ett internationellt genombrott när hon tilldelades som första person i världen Unescos pris för fredsfost-
ran i Paris år 1981. Följande år höll hon 182 föredrag om fredsfost-
ran, och det internationella samarbetet fick än mer luft under
vingarna. År 1982 tilldelades hon den sovjetiska vuxenutbildning-
ens förtjänsttecken i guld. Då levde vi ännu i finlandiseringens
gulddålder, då Finland och folkbildningens SBO uppfattades som
en neutral samarbetspart mellan Öst och Väst, Syd och Nord.

Vilket avtryck gjorde Helena Kekkonen genom sina insatser för
fredsfostran och folkbildning? Här kommer en så kallad shortlist
med några viktiga punkter:

Det humana och likvärdiga bemötandet. Helena såg inte på
titlar och prestige; hon var närvarande i alla människomöten, likt
en fredsängel med positiv utstrålning.

Pionjärbete inom fängelseundervisningen med Paulo Freires
emancipatoriska syn på fostran som inkluderade etisk och este-
tisk bildning.

Hon var med om att grunda en rad viktiga institutioner och nät-
verk, såsom Institutet för Fredsfostran (fi. *Rauhankasvatusinsti-
tuutti*) år 1981, folkbildningens U-landsnätverk *Sembe* och *Mee-
ting in Finland*-seminariernas breda internationella nätverk för
fredsfostran genom vuxenutbildning med Unesco och ICAE som
viktiga plattformar.

Fredsfostran inkluderades i grundskolans läroplaner år 1985
och fostran inom mänskliga rättigheter år 2006. Världsskolan (fi
Maailmankoulu) för globalfostran grundades år 2010.

Finlands internationellt goda rykte som brobyggare mellan Öst
och Väst, Syd och Nord stärktes genom Helena Kekkonens starka
insatser inom FN/Unesco och genom otaliga (cirka 1500!) föreläs-
ningar om brobyggande fredsfost-
ran mellan människor, institu-
tioner och nationer.¹⁰⁶

Medborgarbildning och mod – om Rosa Parks och Martin Luther King Jr

Martin Luther King Jr blev känd för den större allmänheten när
han som 26-årig baptistpastor år 1955 ledde en protestbojkott mot
ett bussbolag som diskriminerade svarta genom att behandla dem
som andra klassens medborgare. De svarta passagerarna tvinga-
des tränga sig längst bak i bussen även om det framme fanns lediga

platser, som var reserverade enbart för vita – och här var det den modiga medborgaraktivisten Rosa Parks som visade vägen.

Rosa Parks hade studerat på Highlander Folk School i Tennessee, en amerikansk folkhögskola som influerats av de danska folkhögskolornas idévärld börjande från N.F.S. Grundtvig. Där betonades vikten av demokratisk medborgarbildning och levande samverkan mellan likvärdiga medborgare.

Även Martin Luther King Jr hade studerat vid Highlander Folk School i Tennessee.¹⁰⁷

Rosa Parks hade mod nog att sätta sig på de vitas plats längst fram i bussen 1.12.1955, vilket väckte ett ramaskri bland dem som upprätthöll den rasistiska segregationspolitiken i svart-vita USA.

Aktionen var upptakten till en bred medborgarrörelse för allas lika rättigheter, oberoende av social bakgrund, hudfärg eller religion. En slutsats kan dras här: folkbildningen har en stor potential att fostra medvetna och modiga medborgare som gör skillnad.

Under studietiden blev Martin Luther King påverkad av Mahatma Gandhis icke-våldslära och den etik som Gandhi lyfte fram. Efter ett besök i Indien år 1959, då han träffade statsministern Nehru, Gandhis dotter Indira Gandhi och flera av Gandhis elever, skrev Martins fru Coretta Scott King i sin biografi: "Martin återvände från Indien som en ännu mer hängiven supporter till Gandhis icke-våld och enkla livsstil. Han funderade hela tiden på hur detta kunde tillämpas i Amerika."¹⁰⁸

För King blev det naturligt att koppla ihop etiken med behovet av omfattande sociala reformer i det kalla krigets Amerika. Medborgarrörelsen växte i styrka under 1960-talet och King fick Nobels fredspris år 1964, men även han fick sätta livet till den 4 april 1968. Med facit på hand utrotades inte de rasistiska rötterna i USA, som under hela 2000-talet drabbats av eskalerande polariserat politiskt klimat, polisvåld och kulturell backlash, senast med en trumpen galjonsfigur.

Vad kan vi trots allt lära oss av Rosa Parks aktivism och Martin Luther Kings budskap till vår egen tid?

Parks aktivism och Kings reformism skapade en ny, patriotisk berättelse för Amerikas ideal; ett narrativ som var både fosterländskt och kosmopolitiskt på en gång. Men framförallt ville de båda omsätta idealen i praktiken; en tro utan gärningar är död, en

övertygelse utan sociala konsekvenser är bara privat önsketänkande.

Enligt King kan en sann fred inte uppnås enbart genom frånvaron av konflikter, utan genom närvaron av rättvisa. Här gör han sig till tolk för ett profetiskt seende, som inte ser freden som ett avlägset mål, utan som ett medel, ett verktyg för social rättvisa. Detta förutsätter vad King kallar för en mental och andlig omvärdering, en perspektivförändring hos oss människor speciellt i tider av grymma våldshandlingar och andra former av ondska i vår värld.

Parks och King uppmanar oss att välja mellan våldsamma krigshandlingar eller fredlig samexistens, mellan kaos och kommunitet. Det finns ingen gråzon; vi måste välja, i alla situationer.

Medan jag tänker på Rosa Parks sitter två små somaliska barn med sin mor bredvid mig på bänken i bussen. Här får de sitta längst fram i bussen om de vill – ändå gör jag observationen att få vita finländare sätter sig bredvid somalier i allmänna transportmedel.

Barnen vet inte om hur deras framtid skall gestalta sig, i Finland eller någon annanstans i vår krympande värld. De somaliska barnen som är under skolåldern känner kanske inte till Rosa Parks eller Martin Luther King, men de känner av den vardagsrasism som smyger sig in på olika håll också i våra värderingar, attityder, ord och handlingar.

Vi behöver okuvliga visioner om fred, om att rättvisan bara tillfälligt lider nederlag – en ständig utmaning för dig och mig att leva i och leva ut bland våra medmänniskor.

Studiematerial 3: Konsten att bekämpa en diktator¹⁰⁹

De globala digitala jättarnas dominans över informations- och dataflödet har kallats för en form av hybridkrig, datakolonialism eller digital feodalism, där jättarna styr utan övernationell reglering, faktacheck och etiskt hållbara principer i förhållande till autoritära regimer.¹¹⁰

Den hypersnabba utvecklingen av AI underblåser ytterligare möjligheterna att förvränga, kopiera, exploatera och polarisera digitala innehåll, attityder och världsbilder på alla tänkbara arenor.

I två artiklar om digitalt medborgarskap och folkbildning har jag lyft fram vikten av att se på informations- och hybridkrigets propaganda bortom en svartvit indelning i fakta/fake, som lätt blir en binär konstruktion likt sanning/lögn, utan att se alla de gråzoner som förekommer i det mediala hybridkriget.¹¹¹

Att utläsa och tolka hybridkrigets alla möjliga och omöjliga former kräver förmåga till urskillning, mod att gräva fram fakta under ytan – och uthållighet även under den starkaste press från autoritära regimer. Grävande journalistik är krävande!

Ett modernt exempel på medialt mod är Nobelpristagaren från år 2021, amerikansk-filippinska journalisten Maria Ressa som har skrivit en utmärkt bok om konsten att bekämpa en diktator. Att bekämpa en diktator betyder i praktiken att kämpa mot alla diktatorer, eftersom de vanligen utnyttjar hybridkrigets mörka sidor genom likartade manipulerande mönster.

Maria Ressa **– fria ordets superhjälte**

Maria Ressas bildningsresa började när hon studerade på college i USA, där hon först inte alls var intresserad av politik – när studerande på campusområdet protesterade mot apartheid i Sydafrika gick hon förbi utan att skriva under protestlistan. Men sedan började hon göra bakgrundsforskning till ett examensarbete i form av

ett drama med namnet Sagittarius, som utvecklade sig till en politisk allegori över det spända läget på Filippinerna.¹¹²

Ressas kamp för det fria ordet på Filippinerna kan hänvisas till två diktatoriska presidenter och deras autoritära regimer: Ferdinand Marcos senior (1965-1986) och Rodrigo Duterte (2016-2022). Filippinernas nuvarande president är Bongbong Marcos, även kallad Ferdinand Marcos junior, vald år 2022, så han ingår inte i Ressas bok.

Under Maria Ressas collegeperiod var alltså Ferdinand Marcos sr president, och han blev känd över hela världen för valfusk, militär maktkoncentration och försnillning av statens medel, minst 10 miljarder dollar. Presidentens fru Imelda hade upp till 3000 par skor i sin garderob! Några år efter att Marcos politiska motståndare Benigno "Ninoy" Aquino junior blev skjuten år 1983 utlyste Marcos nyval, där Ninoy's änka Corazon Aquino ställde upp som motkandidat.

Corazon Aquino vann valet men Marcos utropades sig till segrare. Då började Epifanio delos Santos Avenue-upproret, då miljontals människor strömmade ut på gatorna, i ett folkligt uppror som ledde till att Marcos blev avsatt och Filippinerna fick demokrati med en kvinnlig president. För Maria Ressa och andra blev detta ett inspirerande exempel att det går att bekämpa en diktator – även om situationen återvände igen år 2016 då Rodrigo Duterte utropades till president.

Maria Ressa berättar ingående om de sociala mediernas roll i kampen mellan korrekt källkritisk information och korrumpad desinformation, speciellt om Facebooks roll, där Ressas relation till Mark Zuckerberg förvandlades från varm till kylig. Detta genom att Facebook, trots utåt sett välvilliga ambitioner, tillät massiva desinformationskampanjer i Asien och i hela världen. Ressas mest berömda medieplattform #Rappler blev berömd långt utanför landets gränser, men också utsatt för desinformation och politiska anklagelser av värsta slag från diktatorn Duterte och hans aggressiva medlöpare.

Fyra handfasta råd

Hur bekämpar man då en diktator? frågar sig Maria Ressa. Här kommer hennes svar i den tuffa fighten mot autoritära ledare: Genom att tidigt ta till sig och klargöra de värden man står för.

Ressas värden är: uppriktighet, sårbarhet, empati, att fjärma mig från emotionella uttryck, bejaka rädslan och tro på det goda.

Försök att inte fastna i ett "vi mot dom"-tänkande. Sätt dig själv i andras ställe, och behandla andra såsom du själv vill bli behandlad. Ressa hänvisar till att det finns mer som förenar oss än som fjärrar oss som människor. Hon förklarar att den fascistiska ideologin "ställer den homogena majoriteten i motsatsförhållande till 'nationens fiender' som alltid står för demokratin och dess ideal."

De globala sociala medieföretagens affärsmodeller har splittrat samhällen och försvagat demokratier. Personlighetsanpassningen ger intrycket att min verklighet inte är densamma som din, och att vi allihop kan ha vår egen verklighet: "Men jag vägrar att leva i en värld som är såhär. Jag kräver mer än så. Vi förtjänar mer än så."

Peer-to-peer försvar av våra demokratier – av vår frihet, av vår jämlikhet. Ressa erbjuder här lösningar både på lång och kort sikt: "Det allra viktigaste på lång sikt är utbildning, så ta tag i det med en gång. På medellång sikt är lagstiftning mest angeläget, och regler för att återställa rättssäkerheten i den virtuella världen – att skapa en vision av internet som förenar snarare än splittrar oss. På kort sikt, just nu, har vi bara varandra: samarbeta, samarbeta, samarbeta. Och samarbete börjar med förtroende."

Ressa visar med ovanstående lista med handfasta råd att de demokratiska motkrafterna till diktatur inte bygger på blåögd och naiv idealism, utan på genomlevd realism: "Det kommer inte att bli lätt. Du kommer att känna att du vill ge upp, att du vill stoppa huvudet i sanden, men gör du det bidrar du till att utplåna vår värld, till att manipulera dina barn, grumla deras principer och fördärva vår planet. Vår existens står på spel."¹¹³

Studiematerial 4: Att växa till världsmedborgare¹¹⁴

I denna text försöker jag erbjuda kritiska och dialogiska synvinklar till ett välbekant tema: Hur växa till en världsmedborgare? Temat hör tätt ihop med alla former av fredsofstran från det personliga till det planetära. Samtidigt bör man kritiskt fråga: Är världsmedborgarskap en kolonial konstruktion, bara en idealistisk pedagogisk och politisk dröm från det globala Väst och Nord?

Professor Kristiina Brunila¹¹⁵ skriver i den finska *Gloabalikasvatus*-bloggen: ”Målsättningarna för fostran och utbildning har blivit snävare liksom deras människosyn. (min övers.)” Jag är av samma åsikt som Brunila om att en blind utbildningstro skymmer problemen i förverkligandet av jämlikhet och likvärdighet i skolornas och andra läroinrättnings vardag.

Enligt Bildningsöversikten från 2023¹¹⁶ finns det allt större klyftor bland elevers och studerandes läskunnighet, inlärningsresultat och kompetens i Finland, en polariserande utvecklingstrend som väcker oro. Läskunnighet är ju en basfärdighet som hem, skola och livslångt lärande borde fixa. Samtidigt är bilden mer komplex genom den globala digitaliseringen, som koloniserar våra sinnen redan i ung ålder.

Världsmedborgarskap idag handlar om mångläskunnighet, universella värden såsom mänskliga rättigheter – och om närvaro:

”När vi ser djupt, djupare i vårt inre, finner vi där en uppriktig vilja att fungera för andra människors bästa. Och ändå överraskar vi oss själva gång på gång genom att driva enbart vår egennytta.”¹¹⁷

Denna *zazen*-visdom innehåller en paradox – människans välvilja, skenhelighet och önsketänkande gör oss ännu inte till världsmedborgare, eftersom vi styrs av våra egna egocentriska begär och ser världen genom våra egna färgade linser. Världsmedborgare blir vi först då vi genomskådar begären och låter våra rastlösa tankar landa och uttömmas till ren närvaro.

Närvaro är samvaro: jag andas samma syre som alla andra levande varelser, jag observerar det som sker i världen utan att

döma, utan förbehåll och överlägsenhet, som en del av det planetära livets väv. Världen kan då betraktas genom en tom spegel, där mitt ego inte står i vägen.¹¹⁸

En annan röst ropar: vilket uttråkande prat om rofyllda sinnen! Den här passiva livsattityden är verkligen provocerande. Jag vill vara en aktivist som förbättrar världen – rättvisan förverkligas inte utan kamp för det goda! Stå upp och ut på barrikaderna!

Och visst, aktivismen har fått nya prefix i det engelska språket, där man bland annat talar om *enactivism* (*environmental activism*) i form av miljöengagemang och *artivism* (*art activism*) som aktivism genom konstnärliga uttrycksformer. Passivitet och aktivitet är ändå inte varandras motsatser, snarare ett gemensamt spänningsfält av närvaro och engagemang.

Idag blandar vi engagemang med klickaktivism, som lätt börjar dras mot beroendeframkallande swajpande begär. *Zazen*-mästaren genomsådar: "...våra begär har idag fler måltavlor än någonsin tidigare. Flödet av stimuli är konstant, eftersom vår kunskaps-törst ständigt behöver nya objekt för att bli tillfredsställt. Denna 'kunskapstörst' kallar vi sedan bildning eller andlig utveckling utan att alls reflektera över åt vilket håll vi på riktigt utvecklas."¹¹⁹

Ett exempel på spänningfältet mellan passiv och aktiv närvaro är frågan om civil olydnad. Om man utgår från Gandhis ickevåldsfilosofi och etik kan man se en progression där passivitet i början definierades som "passivt motstånd" med nära samband med "pacifism", som ju per definition inte innebär ett lamslaget, domesticerat tillstånd, utan snarare en rörelse från milda till mer extrema aktionsformer. I Gandhis *Satyagraha*¹²⁰-begrepp finns en rörlighet och dynamik som inkluderar milda aktionsformer (förhandlingar och lagliga demonstrationer) till lite starkare aktioner (strejker och bojkotter) och ännu grövre civila handlingar på båda sidor om lagligheten (civil olydnad, parallella styren).¹²¹

En viktig randanmärkning gällande civil olydnad är den aktuella samhällskontexten – inom autoritära länder begränsas det civila handlingsutrymmet redan i sina mildaste former, medan demokratier i allmänhet tillåter större frihetsgrader.

Koranbränningar och hängda Erdogan-dockor i Sverige visar hur eldfängt och minerat spänningfältet är även i en nordisk säkerhetspolitisk kontext – och den kontexten behöver med nödvändighet utvidgas då lokala aktioner blir globalt virala i realtid.

Passiv och aktiv närvaro gäller alltså inte bara enskilda medborgare i en enskild stat, utan berör i högsta grad alla medborgare på vår planet, då varje aktion utspelar sig på en världsvid medial scen.

Inom fostran och utbildning har vi varit vana att starta från studerandes kognitiva behov – kunskap och förståelse – samtidigt som vi glömmer bort de segregeringande mekanismerna i könsidentiteter och etnicitet, vilket Kristiina Brunila påminner oss om i sin kritiska bloggtext. Till detta kunde man tillägga de emotionella sentimenten som ofta förstärker klyftorna – förutom om man lyckas väcka empatiskt engagemang i de praktiska pedagogiska tillämpningarna. Den mest centrala frågan är: Hur kan vi förstärka empatin genom fostran till världsmedborgarskap? Eller borde vi avkolonisera talet om världsmedborgarskap som en förtryckande och föråldrad kolonial konstruktion?

Studiematerial 5: Dialogiska metoder inom fredsfostran och ett temaförslag

Fredsfostrande pedagogik kan med fördel använda liknande metoder som man tillämpar inom medborgar- och demokratifostran. I min bok *Syväsivistys (Djupbildning)* hänvisar jag till samtalsdemokrati som hjälper att identifiera dialogernas kritiska utmaningar:

”Aktiv och demokratisk medborgarfostran kan fortfarande befrämjas via samtal, men 2020-talets planetära polariseringstendenser har medfört att en ’upplyst och bildad’ medborgardialog lyser med sin frånvaro på många håll. Den västliga liberala demokratins fundament ifrågasätts genom identitetspolitikens språngbräden. / Sopar man de dolda konflikterna och spänningarna under mattan i den upplysta och bildade medborgardialogens idealmodell? Hur förklarar man dialogernas olika maktpositioner – dialogerna förverkligas ju inte på lika villkor?”¹²²

Med ovanstående citat i minnet är det viktigt att tänka på sammanhanget inom vilket dialogen genomförs – här kommer en checklista för alla som vill ordna ett arrangemang på lika villkor:

- Sänk tröskeln för deltagande genom att hålla låga deltagaravgifter eller genom att erbjuda dialogen helt gratis.
- Sträva efter diversitet i gruppen genom att bjuda in folk med olika bakgrunder och intressen.
- Skippa titlar och långa presentationer vid inledningen av dialogen; deltagarnas förnamn räcker bra.
- Facilitatorns roll är viktig för att möjliggöra en likvärdig, respektfull och närvarande dialog med tydliga spelregler.

- Alla bör ha möjlighet att få sin röst hörd, samtidigt som man bör undvika långa talturer som tar bort tid från andra.
- Anvisningarna för ett tryggt rum gäller för alla dialogiska metoder.¹²³

Dialogpaus – konstruktiv och jämlik dialog

Numera erbjuder man speciellt för vuxna medborgare olika dialogiska metoder, såsom *Dialogpaus*.¹²⁴ Denna metod för konstruktiva samtal har använt brett inom föreningar och organisationer, skolor och institutioner inom den offentliga förvaltningen med god framgång. I Finland har Dialogpaus-metoden redan använts i minst 550 organisationer med över 120 000 deltagare.

Dialogpaus-metoden beskrivs på följande sätt: ”Dialogpaus är en diskussionsmetod som kan användas av olika grupper och organisationer. Dialogpaus lämpar sig bäst för 6–25 personer. Under diskussionen strävar man efter att kunna sitta i en ring, ansikte mot ansikte. Dialogpauser kan ordnas även på distans, så kallade Distanspauser. Diskussionen har en facilitator, som ser till att diskussionen är konstruktiv och jämlik.”¹²⁵

Dialogpaus-metodens styrka är klara spelregler för en konstruktiv och jämlik dialog:

- Lyssna på andra, avbryt inte och inled inte diskussioner vid sidan om.
- Delta i det som andra säger och använd vardagligt språk.
- Berätta om dina egna erfarenheter.
- Tilltala andra direkt och fråga om deras synpunkter.
- Var närvarande och respektera andra och diskussionens konfidentialitet.
- Sök och samla. Bearbeta modigt konflikter som uppstår och sök efter sådant som förblivit i gömman.

Dialogpaus-webbsidan innehåller även nyttiga tips och stödmaterial för diskussionsledare, bland annat manuskript för två olika tidsramar (45 minuter / 75 minuter) och material för Distanspauser.

Åskådningsdialog och Livets väv – metoder för djupare samtal och närvaro

Åskådningsdialog är en nygammal dialogisk metod med vilken man medvetet kan fördjupa dialogen genom olika skikt – debatt, diskussion och jämbördig närvaro – som alla kräver sin didaktiska tillämpning. Denna metod har jag utvecklat som arbetsredskap inom demokrati- och fredsfostran när man ärligt söker nå delad förståelse bortom attitydklyftorna.

Åskådningsdialog kan användas överallt i världen för att främja samhällsfred och sinnesfrid genom att söka efter minsta gemensamma nämnare i dialogiska situationer, och därmed skapa mer djup och vidare betydelsehorisonter mellan de berörda parterna.

Först väljer vi ett tema, fenomen eller problem som kan vara både tidsbundet och tidlöst. Åskådningsdialogen faciliteras på så sätt att vi blir medvetna om olika dialogiska skikt, som går allt djupare in i dialogens väsen – närvaron. I Åskådningsdialogen framskrider vi genom följande frågor, genom vilka dialogens olika skikt identifieras:¹²⁶

- Vilka är våra åsikter kring temat? (ställningstagande debatt: ideologi)
- Vilka värden styr våra insikter i temat? (värdedrivnen diskussion: epistemologi)
- Vilka förnimmelser dyker upp i form av medveten delad närvaro? (jämbördig åskådningsbaserad närvaro: ontologi)

Dialogpaus-metodens spelregler för konstruktiv samhällsdiskussion passar utmärkt i förverkligandet av Åskådningsdialog, men här kan man använda även andra kreativa didaktiska grepp, till exempel rollspel eller andra dramapedagogiska verktyg.

Ett annat alternativ är att välja nivå från början – en jämbördig åskådningsbaserad närvaro kan uppnås utan ord genom att inleda sessionen med en kontemplativ och kroppslig övning i tystnad. Det är förunderligt hur en meditativ tystnad kan ställa in människor på samma våglängd. Därefter kan närvaron kommuniceras verbalt eller non-verbalt genom kroppsspråk. Sinnesfriden är då inte en exkluderande bubbla utan en gemensamt delad rymd – en öppen och inkluderande fridsrörelse och ett förtroligt samtal.

Åskådningsdialogen kan kompletteras och berikas med en annan pedagogisk metod som jag utvecklat utgående från den ekosociala bildningens plattform:

Livets väv (på finska: Kudelmakenttä) är en metod som stärker banden mellan människor, natur och kultur genom att i ett klassrum använda ett garnnystan, som rör sig kors och tvärs i rummet mellan deltagarna så att ett unikt mönster bildas. Metoden tillvarar gruppens kollektiva intelligens samtidigt som var och en deltar inlevelsefullt med hela sin egen person. Tillsvidare har metoden tillämpats inom föreningsverksamhet och folkbildning vid tre tillfällen:

Folkbildare som via metoden utvecklade nya, varma nätverk kring sin lärande organisation.

Scouter i åldern 10–14 år som gjorde en empatiövning: Vilket är ditt favoritdjur i naturen – föreställ dig att du ÄR djuret och berätta hur du betar dig. När alla gestaltat sina djur, funderade vi på hur djuren samverkar i naturen och hur människan behandlar dem.

Kroppslig övning för folkbildare: 1) Inledning: Stå mot underlaget i rak ställning. Musik spelas. 2) Gestalta ditt styrkeord! 3) Bilda ett mönster med andra genom garnet, och reflektera tillsammans var vi kan lära oss av varandras styrkeord.

Dialog för fredlig förändring

Publikationen *Dialogue, Not Hate*¹²⁷ innehåller flera intressanta dialogiska koncept, som tagits fram av det europeiska nätverket *Connecting Actions* (www.connectingactions.net) till ett symposium år 2021 där över 20 sakkunniga ledare för civilsamhället diskuterade möjligheter till dialog mellan personer med olika livsåskådningar och övertygelser. Redan tidigare, år 2018, hade ett gemensamt institut grundats, kallat *European Institute For Dialogue* (www.eifd.eu). Föreningen *Ad Astra*, som började med *Mångkulturella feståret* i en skola i Helsingfors, är medlem i nätverket från Finland.¹²⁸

I publikationen lanserar nätverket begreppet *Citizen Diplomacy* (medborgardiplomati), som en form av gränsöverskridande gräsrotsdiplomati till skillnad från mellanstatliga diplomatiska insatser:

”Citizen Diplomacy opens the door to the possibility of embracing diplomacy in its most idealized form: as a means entirely devoted to the prevention of conflict, the reduction of violence, the work of peacebuilding, the

healing of rifts, the dissolution of false perceptions and the building of bridges across multiple boundaries of difference.”¹²⁹

Här väljer vi en specifik metod som använts med framgång av Fryshuset, som jobbar med utsatta ungdomar i Stockholm och på flera orter runt om i Sverige. Metoden heter Dialogue for Peaceful Change (DPC, Dialog för fredlig förändring) med början år 2018. Fryshuset har utbildat många unga ledare i DPC-metoden genom att erbjuda dem verktyg för konfliktlösning, djupare förståelse och hur konflikter kan förändras och lösas.

DPC-metoden utvecklades i samband med den historiska och våldsamma konflikten i norra Irland mellan katoliker och protestanter. Metoden tillämpades första gången inom Corrymeela Community,¹³⁰ som är den äldsta organisationen för fred och försoning i det starkt polariserade området kring Belfast. Metodens kreatör Colin Craig berättar hur metodens namn uppkom:

“What needed to be better understood was conflict’s inherent role in all processes of change. Understanding in itself would not necessarily support peaceful change without a serious effort to enhance empathic communication, listening, and a process that is designed to support constructive ways forward. Additionally, it was agreed that sustainable peaceful change needs to be initiated by the parties in conflict themselves, so that they have full ownership over the solutions and the communication of those solutions to the wider community. // All change is, in Colin’s words, conflict. The key is how to prevent it from becoming fracturing or violent.”

DPC bygger på Iceberg Model (Isbergmodellen) som visar hur en konflikt eskalerar i början, i mitten och i slutet. Utmaningen är att se slutet på en konflikt medan den ännu pågår. Förutom de direkta aktörerna i konflikten vill man i modellen även lyfta fram de indirekta inblandade, som hela tiden påverkar konfliktens narrativ i bakgrunden: *”The fire might die, and the guns might be put away, but at any time a small spark can draw on the deep story that is stored in the bottom of the iceberg and rapidly ignite an escalation of the conflict.”¹³¹*

Isberget är en kraftfull metafor för konflikter, eftersom det finns en synlig topp ovanför vattenytan och ett stort och osynligt isblock under vattenytan. Det mest intressanta är vad som händer under ytan i alla typer av konflikter, som förutom synliga aktioner innehåller starka känslor och åsikter även bland de indirekta aktörerna. Läs mer om DPC-metoden, Isbergsmodellen och flera andra superintressanta dialogiska koncept – bland annat den öppna online-kursen *Countering Hate Speech*¹³² som utvecklades inom ett Erasmus+ projekt och finns med i publikationen *Dialogue, Not Hate. Best Practices for Citizen Dialogue*.¹³³

Sokratisk dialog – en form av dialogcirkel

Sokratisk dialog är en nysokratisk arbetsmetod med fokus på gemenskap, samförstånd och utforskande genom frågor. Här står den dialogiska frågan i centrum, såpass starkt att frågan formar deltagarnas tänkande till en gemensam tanketråd.

Deltagarens egna livserfarenheter bildar basen i sokratisk dialog. Var och en är sin egen berättelses erfarenhetsexpert. Utgående från de muntliga berättelserna i gruppen söker man efter gemensamma nämnare hos de personliga narrativen.

Samtidigt finns det också regler för hur en sokratisk dialog genomförs på ett jämbördigt och rättvist sätt – risken är ju uppenbar att någon deltagare tar alltför mycket plats och börjar dominera diskussionen. I Finland har filosofiska föreningen Interbaas och Folkets Bildningsförbund ordnat sokratiska dialoger på svenska under ett flertal år.¹³⁴

Följande regler gäller för sokratiska dialoger som förverkligas av Kritiska Högskolan (Kriittinen korkeakoulu)¹³⁵ i Finland:

Goda personliga exempel som framförs i dialogen bör:

- basera sig på personliga erfarenheter
- avgränsa sig tidsmässigt
- inte vara alltför emotionella
- framföras i kort format
- vara enkla att förstå
- kunna svara på andras frågor av personen som framför exemplet

De allmänna reglerna för sokratiska dialoger innehåller:

- uttryck för ifrågasättande
- att lyssna på andra
- att undvika monologer
- att inte ställa hypotetiska frågor
- att inte referera till forskning
- strävan efter konsensus

Under en sokratisk dialog med temat Fred kom gruppen fram till följande kategorier:

- Definition på fred: fredligt område (domain), fred i samverkan, fred som kapacitet att handla
- Fredens förutsättningar: samförstånd, vilja och motivation, transparens i maktpositioner, demokrati på samhällsnivå
- Fredens former: rättvisa, trygghet, förtroende, fred före/ efter konflikt, provisorisk

Genom ovanstående process kom dialogcirkeln fram till följande konklusioner:

- Fred innebär små steg i riktning mot försoningens rum
- Fredens förutsättning är ett tillstånd där personerna respekteras

Den sokratiske dialogens konsensus: Fred är åtminstone ett tillfälligt försoningens rum, där någon form av samverkan görs möjlig.

Vardagsrasism – ett temaförslag för dialoger

De ovanstående dialogiska metoderna kan naturligtvis alla förverkligas genom temat Fred. Men om vi bryter ner det övergripande temat Fred/Frid i mindre beståndsdelar, kan vi finna de små stegens väg i vardagen. Här är ett temaförslag för en dialog: *Vardagsrasism*.

Anna Adeniji har disputerat i genusvetenskap vid Linköpings universitet och är nu VD för Adeniji Consulting & Education AB. Hon är författare till boken *Koll på rasism* (2023)¹³⁶ som på ett lätt och tillgängligt sätt beskriver olika fenomen som hör ihop med strukturell rasism, idéhistoria och nyare språkbruk kring ras och anti-rasism. Boken är synnerligen lämplig för dialogiska mötes-

platser och lärande grupper – här ett konkret exempel hur vardagsrasism beskrivs i Adenijis bok:

”Vardagsrasism är många saker som händer ofta. De som inte själva blir utsatta för det märker det knappt. Vardagsrasism är när en person ofta blir påmind om att den inte passar in på grund av sitt utseende, sin religion eller var den kommer ifrån.// Om en vit svensk frågar en mörkhårig eller svart svensk var den kommer ifrån kan det ofta låta så här: -Var kommer du ifrån? - Jag kommer från Dalarna - Nej, men var kommer du ifrån egentligen?”¹³⁷

Adeniji påvisar hur ordet ”egentligen” avslöjar frågan som rasistisk. I vardagliga situationer kan den frågande personen vara omedveten om språkliga nyanser som innehåller dolda mikroaggressioner som väcker rädsla och oro hos den andra personer. Adeniji nämner tre former av mikroaggressioner som utslag för vardagsrasism:

Förolämpningar som uttalas mot personen eller mot gruppen som personen hör till, skämt eller fejkat beröm. Attacker, antingen kroppsliga eller verbala. Osynliggörande där personen görs osynlig genom att ingen pratar med hen, eller att personen inte blir betrodd.¹³⁸

BILAGA: Frågor för studiecirkel och lärande grupper

Essäer:

Krig och fred som spänningsfält för bildningsideal:

1. Vilka tankar väcks om de europeiska bildningsidealen, där krig och fred skapat spänningsfält mellan pedagogiska idéer sedan antiken? Hur syns de idag?
2. Ubuntu som integrerad fredsfostran i Sydafrika – vad kan vi lära oss i Finland/Norden?

Sju byggstenar för framtidens folkbildningspedagogik:

1. Vilken är din favoritvariant bland de sju byggstenarna?
2. Hur kan vi bygga hållbara pedagogiska koncept i vårt eget sammanhang?

Fred genom aktivism och pacifism – Edvin Stenwall:

1. Hur blir man pacifist mitt i militarismens guldålder mellan världskrigen, och vilka historiska paralleller kan vi se i vår tid på 2020-talet?
2. Vilken roll hade Edvin Stenwall som föreläsare och folkbildare – var han agitator, agent, nyttig idiot för Sovjetunionen/Ryssland?
3. Hur kan dagens pedagogik, folkbildning och civila engagemang bygga fred genom icke-våld?

Hannah Arendt om våldet och det rättfärdiga kriget:

1. Vad kan vi lära av tidigare krig – lär vi oss aldrig?
2. Kan bruket av våld och därmed tillåtelse till krig rättfärdiggöras?
3. Hur kan folkbildningen mobilisera civilt motstånd mot personligt och strukturellt våld?

Vem kan jag lita på – om tillit, hatprat och hybridkrig:

1. Vem kan jag lita på? Vad är ditt svar på frågan?
2. Varför mår allt fler barn och unga dåligt i våra relativt sett trygga nordiska samhällen?
3. Varför har hatprat fått ökat utrymme i den offentliga diskussionen?
4. Ge exempel på hatprat och orättvis argumentation idag!

Studiematerial:

Hur kan ideella föreningar integrera fredsfostran?

1. I dagens brännande aktuella geopolitiska situation i Norden – hur kan din förening, skola och organisation delta i den civila beredskapen i ditt land?
2. Mötesplatsen, lägerelden, hustavlan och retreaten handlar alla om att skapa socialt inkluderande och likvärdiga mötesplatser och inlärningsmiljöer – vilka idéer är värdefulla i de berörda koncepten?
3. Fredsmäklaren – konfliktlösning i vardagen tar upp tre verksamhetsidéer som är anpassade till föreningar, skolor och folkbildning. Vad händer om krisen/konflikten drabbar i ditt eget sammanhang?

Förebilder och fredsprofiler:

1. Vilken av förebilderna och profilerna ger dig mest inspiration i ditt sammanhang?

Konsten att bekämpa en diktator:

1. Maria Ressa som det fria ordets superhjälte som kämpar mot diktatorer – hur kan vi själva stå upp för det fria ordet, mänskliga rättigheter och desinformation på sociala medier?
2. Skriv eller dela ett inlägg på sociala medier, inspirerat av Maria Ressa!

Att växa till världsmedborgare:

1. Hur kan vi förstärka empatin genom fostran till världsmedborgarskap? Eller borde vi avkolonisera talet om världsmedborgarskap?

Dialogiska metoder inom fredsfostran:

Noter

- ¹ KÄLLOR OCH REFERENSER: Citerat i UNESCO:s dokument Peace Education in the 21st century. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388385>
- ² Pekka Sauri: Mielenrauha levottomassa maailmassa. (2023) Minerva. Övers. av titel och citat: Björn Wallén.
- ³ Pekka Sauri (2023), sid. 75.
- ⁴ <https://sivistys.fi/sv/framsida/>
- ⁵ Anders Burman: Pedagogikens idéhistoria. Uppfostringsidéer och bildningsideal under 2500 år. (2019, 2. uppl.) Studentlitteratur.
- ⁶ Burman, cit. sid 28.
- ⁷ Burman sid. 31-33.
- ⁸ Burman sid. 36.
- ⁹ Burman sid. 40-43
- ¹⁰ Burman sid. 43-50
- ¹¹ Burman sid 52.
- ¹² Se min essä om inbördeskriget och blodbadet i Rwanda på 1990-talet. Björn Wallén: Bantu Express. Vår lösen nr 5-1994, 333-336.
- ¹³ Luc Zwaenepoel: Is Ubuntu a tool for peace? Culture Impact Journal 5/2024:Culture and Peace. Övers.Björn W.
- ¹⁴ Luc Zwaenepoel: Is Ubuntu a tool for peace (2024) Övers. Björn Wallén.
- ¹⁵ <https://nobelprizemuseum.se/wp-content/uploads/2020/01/Mandela-de-Klerk-1993-Konflikthantering-m%C3%A4nskliga-r%C3%A4ttigheter.pdf>
- ¹⁶ Tim Murithi: An African Perspective on Peace Education: Ubuntu Lessons in Reconciliation. International Review of Education (2009) 55:221-233 _ Springer 2009 DOI 10.1007/s11159-009-9129-0
- ¹⁷ Tim Murithi (2009) sid. 228-229.
- ¹⁸ <https://www.bbc.com/news/articles/cv2jlyl20lzo>
- ¹⁹ Ellen Key: Bildning. Några synpunkter. Skriftserien ABF/Bildningsförlaget (1992) sid. 8.
- ²⁰ Eero Ojanen: Sivistyksen filosofia (Bildningens filosofi). (2008) Kirjapaja, sid. 20-21.
- ²¹ Birgit Schaffar: Bildning som pågående etisk fråga och dialog. I boken Jonas Ahlskog (red.): Människans allsidiga utveckling. Essäer om bildningens betydelser i tjugoförsta århundradet – en del av SFV-projektet Bildningskraft. Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner – volym 230 (2021), sid. 101.
- ²² Schaffar (2021), sid. 105.
- ²³ Nationalencyklopedin <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/estetik>
- ²⁴ Keen, Suzanne: "Narrative Empathy". I: Hühn, Peter et al. (eds.): the living handbook of narratology. Hamburg: Hamburg University. URL = <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/narrative-empathy>
- ²⁵ Rapporten Flera vägar in i spelbranschen (2023): https://static1.squarespace.com/static/5a61edb7a803bb7a65252b2d/t/65a1545e3b5cd87c040ad8df/1705071719829/FLERVagarInISpelbranschen_SV_WEBB.pdf
- ²⁶ Spelproduktion på en folkhögskola i Helsingfors: https://laajasalonopisto.fi/koulutus/pelituotanto/?_gl=1*abrlol*_up*MQ...&gclid=CjwKCAjwqMO0BhA8EiwAFTLgIMizT-fv490QWutCbNbzCFQekM27NITMDWttOuADnej6s2XKmzArCW70QAvD_BwE
- ²⁷ Mentora nr 4-2004. Svenska studiecensalens nyhetstidning, sid. 2.

- ²⁸ Immanuel Kant: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* (1784). Svensk övers. Brutus Östling (red): *Vad är upplysning?*, Symposium 1989). Uppsatsen inleds med följande ord: "Upplysning är människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet. Omyndighet är oförmågan att göra bruk av sitt förstånd utan någon annans ledning. Självförvållad är denna omyndighet om orsaken till densamma inte ligger i brist på förstånd, utan i brist på beslutsamhet och mod att göra bruk av det utan någon annans ledning. Sapere aude! Hav mod att göra bruk av ditt eget förstånd! lyder alltså upplysningens valspråk."
- ²⁹ Citat från Björn Wallén: *Nordiska initiativ för aktivt medborgarskap* utgående från principen om livslångt lärande. (2005) Justitieministeriets publikationer 1/2005, sid. 11.
- ³⁰ Den ursprungliga didaktiska modellen finns beskriven i Björn Wallén (2005), sid. 7-10. Det kommunikativa förnuftet utvecklades ur Habermas indelning i tre kunskapsintressen – tekniska (problemlösning), emancipatoriska (frigörande) och hermeneutiska (förstående och tolkande) som har tillämpats på vetenskap och utbildning.
- ³¹ Pertti Simula: *Känslornas handbok – människan och gemenskapen*. Notis förlag (2015) sid. 10.
- ³² Simula (2015) sid. 273-274. Råden är listade i förkortad form.
- ³³ Berättelse i boken av folkbildaren Brad Absetz: *Vi gör det tillsammans – handbok om samarbete*. Svenska Studiecirkeln (2006) sid. 43. Övers. Lena Björkqvist. Orig. titel *Doing things together – a handbook for developing cooperation*.
- ³⁴ Se Immanuel Kant (1784) i översättning till svenska (1989) av Brutus Östling, se ovan.
- ³⁵ Arne Järtelius: *Fängslat medvetandegörande*. I Lena Juhlin & Lasse Ridell (red.): *Att tillämpa frigörande pedagogik* (1976) LiberLäromedel, sid. 64.
- ³⁶ Juuso Antikainen i blogg (2018) <https://kansalaisopistojenliitto.fi/blog/tag/vankilaopetus/> Övers. Björn Wallén
- ³⁷ Kerstin Rydbeck: *Kvinnorna innanför och utanför ramarna. Om folkbildningsbegreppet och könsperspektivet*. I Karin Nordberg & Kerstin Rydbeck: *Folkbildning och genus – det glömda perspektivet* (2001) Mimer, sid. 15, 17.
- ³⁸ Paulo Freire: *Pedagogik för förtryckta* (1972) Gummesons. Övers. Fredrik, Gustaf och Sten Rohde. Orig. *Pedagogia do Oprimido* (1970).
- ³⁹ Juha Suoranta: Paulo Freire. *Sorrettujen pedagogi*. (Paulo Freire. *De förtrycktas pedagog.*) (2019) Into, sid. 11-12. Övers. Björn Wallén.
- ⁴⁰ Juha Suoranta (2019) sid. 173-175. Övers. Björn Wallén.
- ⁴¹ Maria Joutsenvirta & Arto O. Salonen: *Sivistys vaurautena. Radikaalisti, mutta lempeästi kohti kestävää yhteiskuntaa*. Basam Book 2020, sid. 152.
- ⁴² Micke Larsson: *Fred är både en förutsättning och ett resultat av hållbar utveckling*. *Fredposten* nr 1/2022, sid. 6-9.
- ⁴³ Agenda 2030 hållbarhetsmål 4.7 <https://fn.se/wp-content/uploads/2021/06/1-21-Mal-4.pdf>
- ⁴⁴ Maria Joutsenvirta: *Uppbrottets tid kallar till planetär bildning och förnyande inläring*. I Jonas Ahlskog (red.): *Människans allsidiga utveckling. Essäer om bildningens betydelse i tjugoförsta århundrandet – en del av SFV-projektet Bildningskraft* (2021) Svenska folkskolans vänner, sid. 80-93.
- ⁴⁵ Edvin Stenwall: *Frid på jorden*. (1976) Närpesnejdens fredsförening r.f.s förlag, sid. 18.
- ⁴⁶ Edvin Stenwall (1976) sid. 26.
- ⁴⁷ <https://kalliola.fi>
- ⁴⁸ Edvin Stenwall (1976), sid. 27.

- ⁴⁹ Sixten Ekstrand skriver i sin doktorsavhandling *Då skall svärden smidas till plogbillar*: "Överhuvudtaget kännetecknas de frikyrkliga samfundet av ett klart uttalat nej till allt som har med vapen, militär och krig att skaffa. I sin mest radikala form har de frikyrkliga pacifistiska strävandena gått därhän, att en kristen inte kan ha något som helst samröre med det som hör till krig och krigsförberedelse. T.o.m. värnplikten har ansetts vara oförenlig med kristen tro." Sixten Ekstrand (1990) *Då ska svärden smidas till plogbillar*. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi, sid. 59-60.
- ⁵⁰ Edvin Stenwall (1976) sid. 174-176.
- ⁵¹ Edvin Stenwall: *Demokratin och freds rörelsen. Ledare i Frid på Jorden 1-1936*, sid. 2.
- ⁵² Edvin Stenwall (1976), sid. 61.
- ⁵³ Edvin Stenwall (1976) sid. 73-74.
- ⁵⁴ Edvin Stenwall (1976) sid. 171-172. Medverkande i tidskriften *Frid på Jorden* (totalt ett 80-tal från Finland och Sverige): Finland: folkskollärare Walter Blomqvist, pastor David Edén, arméöverste Georg Fraser, folkskollärare Jose Fredenstjärna, rektor P.R. Fredriksson, folkskollärare K.J. Frilund, folkskollärare E.V. Fågelbärj, fil.mag. Wald.G.von Gerich, professor Lucina Hagman, konsulent Evert Huldén, professor Felix Iversen, riksdagsman Levi Jern, rektor Ragnar Krook, teol.dr. Tor Krook, professor Gunnar Landtman, rektor Greta Langenskjöld, folkskollärare Runar Långbacka, författarinnan Hagar Olsson, pastor Bengt Serenius, fil.mag. Gunnar Pensar, universitetslektor Oskar von Schoultz, fil.mag. Deryck Sivén, rektor Uno Stadius och riksdagsman Cay Sundström. En särskild eloge är Greta Langenskjöld förtjänt av för sina många konstnärligt högt stående dikter. Sverige: fil. dr Alf Ahlberg, teol.dr. Nathanael Beskow, armémajor K.A.Bratt, pastor Per Gyberg, författarinnan Emilia Fogelklou, teol. dr. J. Lindskog, kyrkoherde Sam Thysell, kyrkoherde John Woxström och författarinnan Elin Wägner.
- ⁵⁵ Edvin Stenwall (1976) sid. 79-80.
- ⁵⁶ Edvin Stenwall (1976) sid. 96-97. Ur *Frid på jorden* nr 7/1929.
- ⁵⁷ Edvin Stenwall (1976) sid. 124.
- ⁵⁸ Edvin Stenwall (1976) sid. 185.
- ⁵⁹ Edvin Stenwall (1976) sid. 193-194.
- ⁶⁰ Hannah Arendt: *Om våld. Aldus Aktuellt* (1970) Övers. Sven Hallén. Original: *On violence*. (1970) Pocket (2023) Arendt: (1970) s. 5.
- ⁶¹ Arendt (1970), s. 42-54.
- ⁶² Läs en bra översikt om nyligen avlidna fredsforskaren Johan Galtungs centrala begrepp: <https://www.laraforfred.se/forskning/fred>
- ⁶³ Andrea Ellner, forskare vid King's College Defense Policy Department i London: *Ethics of Conflict, Violence and Peace – Just War and a Feminist Ethic of Care*. *Conatus – Journal of Philosophy*, 8/2 (2023), 147– 173. <https://doi.org/10.12681/cjp.35282> BW över. Referens till Nancy Nancy Scheper-Hughes and Philippe Bourgois Scheper-Hughes and Philippe Bourgois (eds.). *Violence in War and Peace – An Anthology*. (Oxford: Blackwell, 2004).
- ⁶⁴ Lars Trägårdh, Susanne Wallman Lundåsen, Dag Wollebæk, Lars Svedberg: *Den svala svenska tilliten*. SNS Förlag 2013. Lars Svedbergs föredrag vid FNV:s ledarforum i Malmö 21.9.2023.
- ⁶⁵ <https://www.psykologiguiden.se/psykologilexikon/?Lookup=epistemisk%20til>
- ⁶⁶ Maria Wiwe: *Vi måste prata om epistemisk tillit – mentalisering och pålitliga relationer. Gothia kompetens (2021)*
- ⁶⁷ Pekka Sauri: *Mielenrauha levottomassa maailmassa (Sinnesfrid i en orolig värld)* (2023) *Minerva*, sid. 227.
- ⁶⁸ Risto Saarinen: *Vihapuhe ja mustamaalaus teologian kysymyksenä (Hatprat och svartmålning som teologisk fråga)*. *Teologinen Aikakauskirja* 120, Nro 5-6, sid. 387-402.
- ⁶⁹ Saarinen hänvisar här till en kommentar av Sini Henttonen med kolleger i boken *Riku Neuvonen (red): Vihapuhe Suomessa (Hatprat i Finland)*. Edita (2015).
- ⁷⁰ Saarinen (2015)
- ⁷¹ Studiecirkelmaterialet *Demokratisk beredskap*. av Charlotta Thuregård Granath. Studieförbundet Sensus (2022)
- ⁷² <https://www.svenskalottakaren.se/demokratisk-beredskap-utbildningsmaterial>
- ⁷³ <https://www.svenskalottakaren.se/lottapodden>

- ⁷⁴ Läs mer om Finlands försörjningsberedskap här: <https://www.huoltovarmuuskeskus.fi/sv/forsorjningsberedskap-i-finland/forsorjningsberedskap-i-finland>
- ⁷⁵ Läs mer om 72 timmar-beredskapen och utbildningen <https://72tuntia.fi/sv/>
- ⁷⁶ Finland är bl.a. Marthaförbundet engagerade. <https://72tuntia.fi/sv/utbildning/>
- ⁷⁷ Se Räddningsinsitutets webbsida: <https://www.pelastusopisto.fi/sv/ovrig-utbildning/beredskapsutbildning/>
- ⁷⁸ Se ovanstående webblänk.
- ⁷⁹ olla in <https://mpk.fi/sv/vad-ar-mpk/>
- ⁸⁰ Läs på finska om kursutbudet: <https://naistenvalmiusliitto.fi/koulutukset/kursivalikoima/>
- ⁸¹ Kolla in hela sajten Likabehandling.fi, här om tryggt rum: <https://yhdenvertaisuus.fi/sv/anvisningar-for-ett-tryggt-rum>
- ⁸² Läs mer om Dialogpaus-metoden i texten om Dialogiska metoder inom fredsfostran.
- ⁸³ <https://johtajatule.fi/2023/04/29/tule-kokemaan-maailman-suurin-dialogi-teemana-rauha/>
- ⁸⁴ Läs mer om Allemansrätten i Finland <https://ym.fi/sv/allemansratten> I Norden finns motsvarande rättigheter i Sverige <https://www.naturvardsverket.se/amnesomraden/allemansratten/> och i Norge <https://friluftskompaniet.com/allemansratt-norge/>
- ⁸⁵ Läs mer på <https://karavanen.org/sv/om/>
- ⁸⁶ <https://www.helpeplus.org/en/>
- ⁸⁷ <https://www.kalyna.fi/foreningen/>
- ⁸⁸ läs mer om donationer till folkhögskolan Vovchok: <https://vovchok.com.ua/project/>
- ⁸⁹ Väinö Linna: Okänd soldat. (utkom urspr. 1954 på finska). På svenska i övers. av Nils-Börje Stormbom (1955) Wahlström & Widstrand. Totalt 15 upplagor på svenska, den senaste på Schildts & Söderströms (2022). Filmversioner:(1955) Regissör: Edvin Laine, (1985) Rauni Mollberg, (2017) Aku Louhimies.
- ⁹⁰ Björn Wallén: Retriitin pitkä ja lyhyt historia. Hiljaisuuden Ystävät, vuosikokous 26.9.2021 Kymenlaakson kansanopisto, Hamina. Cit. från Björn Wallén: Arter av tystnad. Ledarstick i ekumeniska tidskriften Vår lösen (2/1994).
- ⁹¹ Outi Ampuja: Hyvä hiljaisuus. (2017) Atena. Övers. av begrepp Björn Wallén.
- ⁹² <https://www.hiljaisuudenystavat.fi/>
- ⁹³ Läs mer på <https://snoan.fi/>
- ⁹⁴ <https://www.svenskafreds.se/foreningsinformation/uppforandekod/>
- ⁹⁵
- ⁹⁶ Läs mer på <https://rauhanturvaajaliitto.fi/sv/>
- ⁹⁷ Elli Fléns intressanta föreläsning om kriskommunikation på det finlandssvenska informatörsnätverkets seminarium 19.10.2013 på yrkeshögskolan Arcada i Helsingfors.
- ⁹⁸ Bengt Jangfelt: Vi och dom: Bengt Jangfelt om Ryssland som idé. (2017) Wahlström & Widstrand.
- ⁹⁹ ksana Zabuzjko: Den längsta av resor. (2022) Övers. David Szybek. Norstedts.
- ¹⁰⁰ Siv Sandberg: Förtroendevalda behövs allra mest när frågorna är svåra. i Göra skillnad. Handbok för förtroendevalda. (2019) Fontana Media, sid. 10-15.
- ¹⁰¹ Texten är en bearbetning och utvidgning (Helena Kekkonen) av min text i Fredspostens nummer 3-2022 om Fredsgestalter: Litet nog för en enda människa och stort nog för en enda mänsklighet, sid. 15-18.
- ¹⁰² Björn Wallén i tidskriften Astra Nova (81-1999), sid. 22-24. texten På en andedräkts avstånd – tio fragmentariska bilder.
- ¹⁰³ Dag Hammarskjöld: Vägmärken (1963) Albert Bonniers Förlag.
- ¹⁰⁴ Citat av forskarna vid Tammerfors universitet, Juha Suoranta och Tuukka Tomperi, i texten Suomen ensimmäinen aktiivi freireläinen (Finlands första Freireaktivist) i Tuija Vihavainen och Hanna Niittymäki (red.): Rauhan silta kantaa. Helena Kekkonen 1926-2014. (Fredens bro bär). Rauhankasvatusinstituutti (Institutet för fredsfostran, 2015), sid. 135-140.
- ¹⁰⁵ Se Timo Mikkilä: Paperitiikeri vai todellinen vaikuttaja? Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö 1969-2009. (2012) Kansanvalistusseura.

- ¹⁰⁶ Uppgifter hämtade från Timo Mikkiläs bok (2012) och minnesboken över Helena Kekkonen: Tuija Vihavainen och Hanna Niittymäki (red.): Rauhan silta kantaa. Helena Kekkonen 1926-2014. (2015)
- ¹⁰⁷ Se t.ex. Ove Korsgaard: Strejftog i højskolenes idéhistorie (2019) FFDs Forlag, sid 81.
- ¹⁰⁸ Coretta Scott King: Elämäni Martin Luther Kingin rinnalla. (1970) Tammi, sid. 136. Översättning Björn Wallén. Original My Life with Martin Luther King, Jr. (1969) Holt, Rinehart and Winston.
- ¹⁰⁹ Boktips: Maria Ressa: Konsten att bekämpa en diktator. Albert Bonniers förlag (2023). Orig. How to stand up to a dictator. Övers. Manne Svensson.
- ¹¹⁰ Riku Neuvonen och Outi Puukko, Faktabaari 14.2.2024.
- ¹¹¹ Se min essä på svenska i Jonas Ahlskog (red.): Människans allsidiga utveckling. Essäer om bildningens betydelser i tjugoförsta århundradet – en del av SFV-projektet Bildningskraft (2021). Björn Wallén: Bildning på djupet – några ord om framtidens folkbildning, sid. 70-79. Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner – volym 230. På engelska har jag utvecklat vidare tematiken i en essä som kan läsas fritt i antologin Anja Heikkinen&Nasrin Jahan Jinia (Eds). 2023. Environmental Care and Social Progress – (Im)possible connection? Osder Publications. Björn Wallén: Asymmetrical Power Relations in Digital Citizenship and Popular Adult Education, sid. 153-164. Ladda ner som PDF-version:<https://osderpublications.com/home/bookDetails/116>
- ¹¹² Maria Ressa: Konsten att bekämpa en diktator. Albert Bonniers förlag 2023, sid. 45. Övers. Manne Svensson. Original titel: How to stand up to a dictator.
- ¹¹³ Maria Ressa 2023, sid. 300f.
- ¹¹⁴ Texten är en bearbetad version av min artikel i Fredsposten nr 1-2023, sid. 10-13.
- ¹¹⁵ <https://globaalikasvatus.fi/blogit-ja-artikkelit/blogit/kasvatus-ja-koulutus-historiallisesti-merkittavassa-yhteiskunnallisessa-muutoksessa/>
- ¹¹⁶ <https://okm.fi/julkaisu?pubid=URN:ISBN:978-952-263-744-4>
- ¹¹⁷ Zazen-mästaren Sawaki Kōdō: Yhtä tyhjän kanssa. Basam Books (2016), s. 131. Övers. Miika Osamitsu. Citat övers. till svenska Björn Wallén.
- ¹¹⁸ Läs mer om metoden i Janwillem van de Wetering. (1999): The empty mirror. New York: Thomas Dunne Books. St. Martin's Griffin.
- ¹¹⁹ Sawaki Kōdō, sid. 131.
- ¹²⁰ Gandhis begrepp Satyagraha betyder "att hålla fast vid sanningen" och är ett samlingsbegrepp för icke-våldsmotstånd. Wikipedia.
- ¹²¹ Arne Naess: Gandhi. Natur och Kultur (2000), sid. 94-95. Övers. Mona C. Karlsson.
- ¹²² Björn Wallén: Syvasivistys (2021) sid. 63. Vapaa Sivistystyo, Fritt Bildningsarbete. <https://peda.net/yhdistykset/vst/syvasivistys-verkkojulkaisu>
- ¹²³ <https://yhdenvertaisuus.fi/sv/anvisningar-for-ett-tryggt-rom>
- ¹²⁴ www.eratauko.fi www.dialogpaus.fi
- ¹²⁵ <https://www.dialogpaus.fi/vad-ar-dialogpaus/>
- ¹²⁶ Björn Wallén: Syvasivistys. (2021) sid. 100-101. Vapaa Sivistystyo , Fritt Bildningsarbete. <https://peda.net/yhdistykset/vst/syvasivistys-verkkojulkaisu>
- ¹²⁷ <https://www.connectingactions.net/wp-content/uploads/Dialogue-Not-Hate.pdf>
- ¹²⁸ Läs mer om föreningen Ad Astra: <http://www.ad-astra.fi/om-oss>
- ¹²⁹ Ur Dialogue, Not Hate. Best Practices for Citizen Dialogue. (2021) Connecting Actions, sid. 7. Publikationen kan fritt laddas ner från <https://connectingactions.net/2022/02/dialogue-not-hate-ebook/>
- ¹³⁰ <https://www.corrymeela.org/> Lärkkulla-stiftelsens folkakademi i Finland har tidigare varit aktivt i Oikosnet Europe som är ett ekumeniskt nätverk för akademier och lekmanncenter, där Corrymeela Community är medlem. Från Finland är evangelisk-lutherska Seurakuntaopisto (STEP) och ortodoxa Valamo med sina folkhögskolor medlemmar i Oikosnet Europe. <https://www.oikosnet.eu/>
- ¹³¹ Sarah Dolah: Fryshuset – Dialogue for Peaceful Change. I Dialogue, Not Hate (2021), sid. 25-26.
- ¹³² <https://sharingperspectivesfoundation.com/programme/countering-hate-speech-3/>

- ¹³³ Dialogue, Not Hate. Best Practices for Citizen Dialogue. <https://www.connectingactions.net/wp-content/uploads/Dialogue-Not-Hate.pdf>
- ¹³⁴ <http://www.interbaas.fi/sokratisk-dialog.html> , <https://fbf.fi/>
- ¹³⁵ Material från en sokratisk dialog med temat Fred. Kritiska Högskolan 18.11.2023. Övers. Björn Wallén <https://www.kriittinenkorkeakoulu.fi/kurssitarjonta/rauha-sokraattinen/>
- ¹³⁶ Anna Adeniji: Koll på rasism. (2023) Nypon förlag.
- ¹³⁷ Adeniji (2023) sid. 50-51.
- ¹³⁸ Adeniji (2023) sid. 52-53.

